

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

На правах рукопису

Кафедра професійної освіти та
технологій сільськогосподарського виробництва

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА
ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ГРАМОТНОСТІ МАЙБУТНІХ
ПЕДАГОГІВ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ У ФАХОВІЙ ПІДГОТОВЦІ

Виконав: Сем'янов Сергій Сергійович

студент 62М-Пр(М) групи денної ф. н.

спеціальність: 015 Професійна освіта

спеціалізація: 015.18 Технологія виробництва і
переробки продуктів сільського господарства

Науковий керівник:

Самусь Тетяна Володимирівна, кандидат
педагогічних наук, ст. викладач

Допущено до захисту

«__» _____ 20__ року

Завідувач кафедри: _____ В.І. Ковальчук

Дата захисту _____

Оцінка « _____ »

Підписи членів ДЕК:

_____
_____
_____

Глухів 2020 р.

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасний світ ставить перед суспільством низку викликів, конструктивне подолання яких є запорукою успішного розвитку різних напрямів соціальної практики. Особливо, це положення стосується освітньої сфери, де врахування специфіки глобальних трансформацій є необхідною умовою її ефективності. У цьому контексті, доцільно згадати про екологічну проблематику, що в останні роки стала визначати специфіку переважної більшості освітньо-професійних програм у системі вищої освіти України. Справді, підготовка висококваліфікованих фахівців своєї справи є неможливою без забезпечення формування належних природоохоронних компетентностей.

У положеннях нормативно-правового документу, що називається «Концепція екологічної освіти в Україні» стверджується, що екологічна освіта як системне культурологічне явище має бути спрямована на формування екологічної культури як компоненту національного і громадянського виховання усіх верств населення. У «Національній стратегії розвитку освіти України на 2012– 2021 роки» зазначається, що зміст і форма сучасної освіти недостатньо орієнтовані на формування у молоді життєво важливих компетентностей, зокрема, екологічної. З огляду на це, зростає важливість вивчення явища екологічної грамотності та екологічної компетентності, що відображається у збільшенні кількості відповідних наукових розвідок (Г. Галієва, О. Герасимчук, С. Грищенко, О. Гуренкової, Я. Логвінова, Л. Лук'янова, Р. Мельниченко, Н. Овсяннікова, І. Перфілова, І. Січко, Н. Стрижак, В. Танська, А. Хрипунова, Н. Черновол, Ю. Шапран та ін.). Не зважаючи, на достатньо широкий аналіз означеної проблематики у наукових джерелах, залишається низка недостатньо розкритих питань, що, зокрема, стосуються проблеми формування екологічної грамотності у системі підготовки педагогів професійного навчання.

Отже, теоретична і практична значущість окресленої наукової проблематики обумовлюють вибір теми дослідження: **«Формування екологічної грамотності майбутніх педагогів професійного навчання у фаховій підготовці»**.

Об'єкт дослідження – фахова підготовка майбутніх педагогів професійного навчання.

Предмет дослідження – формування екологічної грамотності майбутніх педагогів професійного навчання у фаховій підготовці.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування та експериментальна перевірка програми формування екологічної грамотності майбутніх педагогів професійного навчання у фаховій підготовці.

Відповідно до мети визначено такі **завдання дослідження**:

1. Проаналізувати теоретичні джерела з проблеми формування екологічної грамотності у системі вищої освіти.

2. Визначити основні шляхи та методи формування екологічної грамотності здобувачів вищої освіти.

3. Розробити програму формування екологічної грамотності майбутніх педагогів професійного навчання у фаховій підготовці.

4. Експериментально перевірити ефективність програми формування екологічної грамотності педагогів професійного навчання у фаховій підготовці.

Для досягнення окресленої мети й виконання визначених завдань під час дослідження застосовано комплекс **методів**, а саме: *теоретичні* – аналіз психолого-педагогічної, навчально-методичної літератури, нормативно-правових документів, що регламентують діяльність освітньої галузі для з'ясування стану розробленості проблеми; *узагальнення, порівняння*; *емпіричні* – спостереження за освітнім процесом, бесіди, тестування, опитування, аналіз результатів освітньої діяльності студентів; *формувальний, педагогічний експеримент*; *статистичні* – обчислення відсоткових тенденцій, графічне представлення даних.

Апробація результатів дослідження. Концептуальні положення й результати дослідження оприлюднено на *Міжнародній Інтернет-конференції молодих учених і студентів «Тенденції розвитку професійної та технологічної освіти в умовах ринку праці»* (Глухів, 2019 р.), *II Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми технологічної і професійної освіти»* (Глухів, 2020 р.), *VII Міжнародній науково-практичній конференції «Освітні інновації: філософія, психологія, педагогіка»* (Глухів, 2020 р.), *II Всеукраїнському науково-методичному семінарі «Підготовка майстра виробничого навчання, викладача професійного навчання до впровадження в освітній процес інноваційних технологій»* (Глухів, 2018 р.), *III Всеукраїнському науково-методичному семінарі «Підготовка майстра виробничого навчання, викладача професійного навчання до впровадження в освітній процес інноваційних технологій»* (Глухів, 2019 р.), *II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Теоретико-методичні основи підготовки конкурентоздатних фахівців в контексті сучасного ринку праці»* (з іноземною участю) (Кривий ріг, 2019 р.), *IV Всеукраїнському науково-методичному семінарі «Підготовка майстра виробничого навчання, викладача професійного навчання до впровадження в освітній процес інноваційних технологій»* (Глухів, 2020 р.), *Всеукраїнській науковій інтернет-конференції «Сучасні технології виробництва і професійна освіта: тенденції та інновації»* (Глухів, 2020 р.), *регіональному науково-методичному семінарі «Компетентнісний підхід в освіті: теорія і практика»* (Глухів, 2020 р.).

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (72 найменування) та 4 додатків. Загальний обсяг роботи становить 88 сторінок, із яких основного тексту – 80 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ГРАМОТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ

1.1. Екологічна грамотність студентів як психолого-педагогічна проблема

Очевидні труднощі з дотриманням екологічних норм і правил спостерігаються кожного дня на побутовому рівні. Наприклад, низька екологічна неграмотність багатьох людей призводить до лісових звалищ і пожеж. Потрібно зрозуміти, що поки кожна людину не навчиться дбайливо ставитися до природи та навколишнього середовища, ліси, парки, двори будуть наповнюватися сміттям, і, таким чином, екологічні проблеми і катастрофи будуть існувати і поширюватися. У цьому контексті, зростає актуальність формування екологічної грамотності на усіх освітніх рівнях.

Поняття екологічної грамотності неможливо розглядати без аналізу феномену екологічної культури. Більшість науковців вважають екологічну культуру комплексним явищем, що включає як цінності, так і діяльність [12, 17, 36]. На думку С.Н. Глазачова, екологічна культура – це сукупність духовних цінностей, принципів правових норм і потреб, що забезпечують оптимізацію взаємовідносин суспільства і природи [18]. Цей феномен характеризується власною структурою, способом вираження – своєрідними «мовами» (наука, мистецтво, релігія); специфічним простором – часом [18].

Також становить цікавість визначення Е.В. Гірусова, який пояснює економічну культуру як сукупність матеріальних і духовних цінностей суспільства, а також способів діяльності, спрямованих на забезпечення

збереження природного середовища. Тобто, у даному тлумаченні акцент змінюється від «оптимізації» до «збереження» [17].

На основі аналізу запропонованих формулювань можна виділити чотири складові екологічної культури [3;33; 53; 66]:

- 1) когнітивна (знання про взаємозв'язок природи, суспільства і людини);
- 2) емоційно-естетична (любов до природи);
- 3) ціннісно-смілова (ставлення до природи як до цінності);
- 4) діяльнісна (конкретні дії спрямовані на збереження природи).

Екологічну культуру можна вважати сформованою, якщо особистість (або суспільство у цілому) реалізує на практиці всі чотири складові. На нашу думку, запропонована структура явища найточніше відображає його сутність, що полягає в органічному поєднанні процесів накопичення знань, досвіду та якісної реалізації їх у діяльності.

Викладена вище інформація дозволяє зробити висновок, що екологічна грамотність – це своєрідний «фундамент» екологічної культури. Це твердження відповідає загальновідомій схемі: «грамотність – освіченість – компетентність – культура – менталітет». Тому, основним результатом екологічної освіти різних рівнів має бути саме формування екологічної грамотності [3;33; 53; 66].

Екологічна грамотність має складати одну з базових підвалин світогляду сучасної людини, оскільки вона є головною умовою його виживання людини на Землі. У зв'язку з цим, багато вчених говорять про необхідність розроблення стратегії формування екологічної грамотності населення [64 ; 65].

Поняття «екологічна освіта» і «екологічна грамотність» можуть здаватися синонімічними, проте між ними є низка істотних відмінностей: якщо екологічну освіту найчастіше сприймають як процес отримання знань, то екологічна грамотність – це здатність людини сприймати і оцінювати стан природних систем, вживати відповідних заходів для їх підтримки, відновлення або

поліпшення [65; 70]. Екологічна грамотність – багаторівневе поняття, що може розглядатися різновид функціональної грамотності [19].

Сутність більшості моделей екологічної грамотності може бути представлена у вигляді двох складових [19; 47]:

1. «Фундаментальне ядро», що включає в себе певний набір екологічних знань (понять, закономірностей і фактів), а також вміння застосувати ці знання для вирішення практичних завдань. Діагностика наявності цих знань і умінь у здобувачів освіти може здійснюватися шляхом звичайного тестування, що передбачають завдання різного рівня складності, в тому числі, творчого характеру.

2. «Функціональна оболонка» дозволяє застосувати наявні знання і вміння для оцінки екологічних подій на конкретній території з урахуванням актуальної ситуації й адекватно реагувати на них в побутових, виробничих, соціальних та інших практиках. Зазначимо, що цю складову (назвемо її умовно практичною) достатньо складно оцінити.

Щодо формування екологічної грамотності в освітньому процесі, цікавою є думка Д. Орра: «Результат навчання читання – це вміння читати. Результат навчання арифметиці – вміння рахувати. Екологічна грамотність - це можливість запитати: «Що потім?» Суспільство, при цьому, має передбачати можливий розвиток подій і обрати правильний шлях, що дозволяє уникнути глобальної екологічної катастрофи».

На думку Дж. Баррета: екологічна грамотність – це розуміння взаємозв'язку між природними і суспільними системами [47]. Людина здатна приймати відповідальні рішення, у тому числі й щодо природоохоронної поведінки за умови, якщо вона володіє відповідними компетенціями для усвідомленого вибору.

С. Рот (1992) виокремив чотири компоненти екологічної грамотності: знання, вміння, емоційне сприйняття й екологічно відповідальна поведінка [65].

Ф. Капра зазначає, що екологічно грамотна особистість розуміє принципи й основи практичної екології. Такий підхід вимагає нового типу мислення, тобто такого, що відрізняється від інтелектуальної традиції, яка домінувала в західній культурі протягом століть і сформувала основні тенденції нашого сучасного суспільства. Основними складовими цієї традиції є такі ідеї та цінності: уявлення про всесвіт як про механічну систему, що складається з елементарних блоків (на основі поглядів Декарта і класичної фізики Ньютона); розуміння живого організму як складної машини (медичний підхід); погляд на життя й еволюцію суспільства як на боротьбу за існування (ідеї соціального дарвінізму); прагнення до необмеженого матеріального прогресу, що досягається за рахунок постійного технологічного та економічного зростання. Ці переконання та погляди складають так звану «антропоцентричну парадигму мислення» й вимагають повного перегляду з метою уникнення глобального екологічного колапсу.

Нове мислення, що враховує складний характер відносин, зв'язків, контексту називають «екологічним» або «системним». Також у сучасному світі широко використовується поняття «екоцентричної парадигми», що характеризує означену когнітивну схему. Характерними особливостями екологічного мислення є:

- 1) орієнтація на екологічну доцільність;
- 2) відсутність протиставлення людини і природи;
- 3) сприйняття природних об'єктів як повноправних суб'єктів, партнерів у взаємодії з людиною;
- 4) баланс прагматичної і непрагматичної взаємодії з природою [26; 32; 42; 71].

У контексті вищесказаного, слід зазначити, що люди мають навчитися сприймати світ не як набір механізмів, а як складну живу систему. Увага людей має бути звернена від частин до цілого, від об'єктів до зв'язків, від структурних

компонентів до динаміки процесів. Основними принципами екологічного мислення є перехід від аналізу до синтезу, від лінійних до нелінійних моделей.

Отже, екологічна грамотність включає розуміння принципів екології та системне мислення. Слід звернути увагу, що сучасна екологія визначає не тільки певну область наукових досліджень, а й необхідність переходу до нового способу життя та системи цінностей, що ґрунтуються на основних принципах екології: збереження і якість навколишнього середовища, широке співробітництво у втіленні ідей сталого розвитку.

Американські дослідники виділяють три рівня екологічної грамотності [27; 65]:

1) «загальна екологічна обізнаність» виникає на основі спільних зусиль системи формальної освіти, громадських організацій та засобів масової інформації, що привертають увагу громадян та сприяють освоєнню екологічних знань на початковому рівні;

2) «екологічно обґрунтована поведінка» передбачає обмежене поєднання усвідомлення цінності природи й екологічно виправданих дій: економія ресурсів, скорочення кількості відходів та їх сортування, купівля екологічно чистих продуктів тощо;

3) «реальна екологічна грамотність» – третій, вищий рівень, формування якого дуже тривалий і енергоємний процес. Спочатку рекомендується «дати основу», тобто прищепити елементарні навички навчальної та дослідницької роботи, а потім створити умови для того, щоб здобувачі освіти могли встановити причинно-наслідкові зв'язки, зрозуміти сутність проблеми і закріпити знання за допомогою практичних занять в польових або лабораторних умовах.

Схожі тенденції трактування сутності екологічної грамотності знаходимо в роботах вітчизняних дослідників. Екологічна грамотність студентів – це обумовлений індивідуальними і віковими особливостями особистості рівень

знань про закономірності функціонування природних систем, уміння аналізувати характер взаємодії людини і навколишнього середовища у процесі природоохоронної діяльності та ціннісне ставлення до природи. Формування екологічної грамотності є важливим процесом, оскільки забезпечує основу екологічної культури особистості, що виникає у процесі екологічної освіти [34; 58].

Екологічна грамотність соціальних суб'єктів у сучасному світі знаходиться на досить низькому рівні, що не може гарантувати діяльність цих суб'єктів у режимі забезпечення екологічної безпеки [65]. Спостерігається нерівномірне засвоєння різних рівнів екологічної грамотності: чим вище рівень, тим складніше його опанувати. Основна проблема такої ситуації полягає в тому, що засвоєння елементарних екологічних знань можна легко проконтролювати за допомогою різних тестових завдань або розгорнутих опитувань (письмових чи усних), водночас більш високий рівень, «реальна екологічна грамотність» вимагає тривалого часу формування і відрізняється більш складною процедурою діагностики, що включає психологічне тестування для визначення змін особистісної структури, спостереження й фіксацію досягнень (збір портфолію) для кожного здобувача освіти.

Для побудови ефективної системи екологічної освіти необхідно орієнтуватися на такі педагогічні принципи [58; 60]: :

1) принцип природовідповідності, що передбачає врахування вікових психолого-педагогічних особливостей здобувачів освіти та опору на зону найближчого розвитку». При цьому, важливо пам'ятати, що формування екологічної грамотності може здійснюватися на базі усіх навчальних дисциплін, а не тільки предметів біологічного циклу;

2) принцип культуровідповідності – його суть полягає в твердженні, що неможливо сформувати екологічну грамотність, якщо не сформовані загальнокультурні цінності особистості. Людина має усвідомити свою

спорідненість з природою, зменшити власні потреби і прагнути до духовної досконалості і єдності з природою. Ціннісний підхід передбачає дистанціювання від споживацької, меркантильної позиції у ставленні до природи.

Вказані принципи можуть бути реалізовані з урахуванням таких вимог [Флеєнко, 2013]:

- 1) обов'язковість і пріоритетність екологічних знань у системі освіти;
- 2) загальність, комплексність, системність і безперервність екологічної освіти;
- 3) спрямованість екологічної освіти на розв'язання практичних завдань щодо охорони природи та ресурсозбереження;
- 4) спрямованість на вироблення дбайливого ставлення до навколишнього середовища, розуміння особистої відповідальності за її збереження, відновлення та примноження;
- 5) відкритість розроблення та реалізації програм екологічної освіти;
- 6) міжрегіональне та міжнародне співробітництво у сфері екологічної освіти, забезпечення наступності досвіду.

У якості основних напрямів реалізації формування екологічної грамотності можна виокремити такі [45; 59]::

1. Інтегрування екологічних знань у навчальні дисципліни і їх комплексне вивчення. Дослідники відзначають важливість формування правової складової екологічної грамотності починаючи з молодшого шкільного віку [Буркин, 2014].

2. Еколого-просвітницька діяльність, що включає роботу зі здобувачами освіти, батьками і педагогами. Така діяльність може бути організована науковими установами, громадськими організаціями, установами додаткової освіти. Необхідно враховувати важливість практичних занять в природних або лабораторних умовах.

3. Створення оптимальних умов для обміну досвідом дослідників і педагогів: організація науково-практичних конференцій, вебінарів, груп у соціальних мережах.

4. Соціальна реклама в засобах масової інформації.

5. Поширення екологічних знань бібліотеками та іншими культурними установами.

Реалізація стратегії формування екологічної грамотності потребує вирішення таких юридичних завдань [28; 37]:

1) вдосконалення законодавства і нормативно-правової бази в області охорони навколишнього середовища із активним залученням до цього процесу молоді;

2) надання більш широких повноважень органам місцевого самоврядування в галузі контролю джерел викидів забруднюючих речовин в атмосферу, що особливо актуально в умовах політики децентралізації;

3) підвищення рівня інформованості населення (особливо студентів) про можливості участі у волонтерській діяльності, спрямованій на захист довкілля;

4) пропагування екологічних цінностей за допомогою широкомасштабної інформаційної кампанії у засобах масової інформації;

5) вироблення окремої системи заходів підтримки молодіжних і студентських некомерційних екологічних об'єднань;

6) державна підтримка молодіжних ініціатив щодо впровадження «зелених технологій» у нашій державі.

Зазначимо, що формування екологічної грамотності на рівні загальної освіти достатньо широко висвітлена у психолого-педагогічній науці: Є. А. Драгунов, А. Н. Захлебний, А. В. Сокира, М. М. Валуєва та ін. Також значна частина досліджень належить проблемі формування екологічної культури населення в цілому, незалежно від рівнів освіти. Проте наукових робіт,

присвячених розвитку екологічної грамотності на рівні вищої, професійної освіти, значно менше.

Необхідно враховувати, що учасники освітнього процесу у вищій школі вже володіють певним рівнем екологічних знань і навичок, елементами самостійного екологічного мислення, тому метою формування екологічної грамотності у студентів є підвищення і подальший розвиток екологічної культури, поглиблення наявної екологічної підготовки.

Таким чином, дуже важливо визначити реальний рівень екологічної грамотності здобувачів вищої освіти. У цьому контексті, цікавими є дослідження Д. С. Головских, метою якого було з'ясування обізнаності студентів з базових екологічних питань. Для цього було опитано здобувачів освіти бакалаврату та магістратури денної форми навчання, а також викладачів закладів вищої освіти.

Було складено тест, що включає 5 блоків, що торкаються різних екологічних аспектів. У результаті проведеного опитування були отримані такі дані: знають основні екологічні поняття і терміни 39% студентів бакалаврату та 26% студентів магістратури; розбираються в основних екологічних проблемах 53,5% студентів бакалаврату та 68% магістрантів; вміють класифікувати природні ресурси за категоріями студенти бакалаврату та магістратури приблизно однаково – близько 68% опитаних; на питання, пов'язані з еколого-економічними аспектами природокористування, вірно відповіли 61% здобувачів бакалаврату і 68% магістрантів; 58% студентів бакалаврату і магістратури розбираються у такій екологічній проблемі як перенаселення. Дослідник доходить висновку, що у середньому, рівень екологічної грамотності розподілився таким чином: 56% здобувачів бакалаврату і 58% магістрантів відповіли правильно на сформульовані питання. Також встановлено, що більше 50% опитаних студентів прагнули б поглибити свої екологічні знання; зустрічі з фахівцями та лекції для підвищення екологічної культури потрібні 27%

студентів бакалаврату та 58% опитаних магістрантів; заходи екологічної тематики хотіли б відвідувати 32% учнів бакалаврату і 53% у магістратури. Практично усі опитані студенти в повсякденному житті замислюються про проблеми екології, а більше половини вважають, що екологічна грамотність має значення для ефективності майбутньої професійної діяльності.

Аналіз описаних результатів дозволяє зробити висновок про те, що студенти зацікавлені в поглибленні своїх екологічних знань і підвищенні екологічної культури. Необхідною умовою досягнення цієї мети у процесі здобуття вищої освіти є вирішення таких завдань [23]:

1) озброєння майбутнього фахівця системою наукових знань, умінь і навичок екологічного характеру;

2) формування потреби в екологічних знаннях: демонстрація можливості використання цих знань у майбутній професійній діяльності для прийняття екологічно доцільних рішень;

3) надання уявлень про цінність природних ресурсів, екологічно безпечні способи природокористування з метою пояснення необхідності гуманного ставлення до навколишнього природного середовища, а також значущості економії природних ресурсів і їх раціонального використання;

4) транслювання актуальної інформації про наявні в країні і світі екологічні проблеми;

5) пояснення необхідності особистої участі студента в екологічному житті суспільства;

6) стимулювання усвідомлення небезпеки глобальної екологічної катастрофи;

7) зацікавлення здобувачів освіти виконанням різних наукових досліджень з екологічної проблематики.

Ефективне розв'язання поставлених завдань дозволить поглибити знання студентів в галузі екології, сформувати прагнення до раціонального і екологічно

безпечного використання природних ресурсів, закріпити уявлення про грамотне природокористування й актуальні екологічні проблеми і, таким чином, підвищити рівень екологічної грамотності здобувачів.

Для успішної реалізації означених завдань необхідно дотримуватись певних орієнтирів формування екологічної грамотності студентів:

1) спрямованість екологічної освіти на вирішення практичних завдань збереження і відновлення навколишнього природного середовища;

2) спрямованість на вироблення у студентів дбайливого ставлення до навколишнього середовища, культивування гуманістичного ставлення до природи

3) чітка організація екологічної освіти і виховання.

На жаль, у сучасних умовах, виконуються лише деякі з поставлених завдань і дотримуються не всі означені принципи формування екологічної грамотності студентів. Перш за все, це пов'язано з тим, що в освітньо-професійних програмах, що реалізуються для напрямків підготовки фахівців, безпосередньо не пов'язаних з екологією, дуже мало дисциплін, що стосуються з'ясування екологічних проблем. Так, після проведеного анкетування викладачів у загаданому дослідженні Д. С. Головських, було зроблено висновок про те, що лише 40% з них згадують про екологічні проблеми в рамках викладання своїх дисциплін, проте ці згадки носять фрагментарний, безсистемний характер. Також тільки 29% опитаних викладачів зазначили, що можуть в процесі навчання впливати на формування екологічного мислення студентів, але при цьому 86% педагогів вважають, що екологічна грамотність необхідна у підготовці сучасних фахівців.

Таким чином, орієнтуючись на вищезазначену інформацію, можна зробити висновок, що для підвищення рівня екологічної грамотності студентів закладів вищої освіти необхідно здійснити такі тактичні кроки організації освітнього процесу [22; 24]:

1) включити у навчальні плани різні екологічні дисципліни, що можуть бути як основними, так і вибірковыми (для дійсно зацікавлених у поглибленні своїх екологічних знань студентів, що бажають займатися науковими дослідженнями);

2) організувати для викладачів додаткові курси підвищення кваліфікації і майстер-класи, у рамках яких буде розглядатися питання значущості екологічної освіти і можливості кожного педагога внести вклад в екологічне виховання студентів;

3) проводити різні екологічні заходи: запрошувати фахівців з цієї області; демонструвати відео з екскурсії по забрудненим і «чистим» територіям, промисловим заводам, що чинять негативний вплив на оточуюче середовище і при цьому застосовують сучасні технології для зниження негативних наслідків

4) проводити конкурси серед наукових робіт і доповідей на екологічну тематику;

5) мотивувати здобувачів освіти на участь в різних регіональних і загальноукраїнських форумах, присвячених проблемам екологічного характеру;

6) координувати зусилля держави і різних природоохоронних організацій з метою створення у навчальних закладах екологічних клубів або екологічних загонів, що будуть займатися природоохоронною діяльністю, пропагандою здорового та екологічного способу життя, ділитися досвідом проведення різноманітних екологічних заходів, формувати імідж власного зовнішнього вигляду як «екологічно свідомої» установи.

Таким чином, можна зробити висновок, що ефективне формування і екологічної грамотності студентів неможливе без загальної екологізації професійної освіти. Потреба в підвищенні рівня екологічної грамотності майбутніх фахівців своєї справи пов'язана з необхідністю забезпечення сприятливого середовища для життя людини і суспільства. У процесі навчання в різних навчальних закладах студент має поглибити свої знання з екології,

розвинути в собі гуманне ставлення до навколишнього середовища, але для цього необхідно створити у закладах вищої освіти низку необхідних умов.

1.2. Характеристика методів формування екологічної грамотності у здобувачів вищої освіти

Система формування екологічної грамотності передбачає сукупність пов'язаних компонентів взаємодії педагога та здобувачів освіти (завдань, принципів, змісту, форм, засобів) у їх послідовності, структурованості та єдиності, що формують оцінку реальності з екологічних позицій. особистості.

Форма освіти передбачає певний характер спрямованості діяльності. В основі форми знаходиться певний метод навчання чи виховання – спосіб організації теоретичного і практичного засвоєння реальності, що обумовлюється закономірностями освітнього об'єкта. Форми і методи освітньої роботи у вищій школі мають обиратися студентськими колективами самостійно, на основі демократичного підходу, з урахуванням індивідуальних інтересів й об'єктивної оцінки дійсності.

Формування екологічної грамотності студентів відбувається у процесі здійснення здобувачами освіти різних видів діяльності. При цьому, кожна форма організації освітнього процесу має стимулювати різні види пізнавальної діяльності [7; 8]:

1) самостійна робота з пошуку інформації дозволяє акумулювати факти й розкрити сутність екологічних проблем;

2) гра формує здатність приймати обґрунтовані рішення, стимулює розвиток творчих здібностей, сприяє покращенню емоційного ставлення до важливих, екологічних ідей.

Найбільш важливими формами роботи, що забезпечують формування екологічної грамотності студентів є практична діяльність здобувачів освіти під

керівництвом кураторів і викладачів екології: зелені насадження, очищення водойм від сміття, догляд за міськими і сільськими зонами відпочинку тощо [9].

Методи виховання у системі вищої освіти – це способи спільної діяльності викладача і студентів спрямовані на розв’язання завдань формування розвиненої особистості майбутнього фахівця своєї справи. Зазначимо, що у процесі формування екологічної грамотності використовуються саме виховні методи. Надамо їх короткий, узагальнений перелік: пояснення, розповідь, бесіда, лекція, демонстраування наочності, аналіз, синтез, проблемний метод, лабораторні та практична і самостійна робота, творча робота, заохочення, схвалення, опитування, контрольні роботи, [8, с. 92].

Якщо конкретизувати проблему, то Г. І. Щукіна, пропонує таку класифікацію виховних методів формування екологічної грамотності, зокрема, та екологічної грамотності в цілому:

- 1) методи формування свідомості (переконавання, вправа, приклад);
- 2) методи формування позитивного досвіду поведінки у процесі діяльності (рефлексивні методи, щ передбачають самоаналі й усвідомлення власних думок, переживань, дій);
- 3) методи заохочення і покарання
- 4) ігрові методи.

Також методами формування екологічної грамотності можуть бути:

1. *Усний виклад матеріалу* вчителем як навчальний метод (розповідь, пояснення, лекція, бесіда). Ці методи ще називають вербальними – вони передбачають послідовний, логічно структурований виклад навчального матеріалу.

Суть методу бесіди полягає в тому, що педагог за допомогою системи питань спонукає здобувачів до активного відтворення матеріалу з метою його більш глибокого осмислення і засвоєння, продуктивного сприймання

навколишнього життя. Під час бесіди педгог, орієнтуючись на знання і практичний підводить студентів до розуміння і засвоєння певної позиції.

Метод бесіди може бути використано на всіх етапах процесу формування екологічної грамотності. Екологічна бесіда – це досить складний метод, що передбачає ретельну підготовку, чіткий підбір питань за критеріями логічності, змістовності, доцільності, науковості. У рамках бесіди можуть плануватися екологічні дискусії й диспути, що вимагають вищого рівня планування й координування.

2. Конференції, круглі столи з екологічної тематики

3. Організація екологічного кіноклубу, що передбачає перегляд фільмів і мільтфільмів з природоохоронної тематики, проведення фестивалів мальованих фільмів.

4. Проведення екологічних олімпіад, що передбачає перевірку й закріплення власних екологічних знань.

5. Експерсії, що передбачають ближче знайомство з природою та формування практичних компонентів екологічної грамотності.

6. Художні виставки з робіт екологічної тематики.

7. Зустрічі з працівниками природоохоронної сфери, що можуть надати додаткову інформацію щодо актуальних екологічних проблем.

У процесі формування екологічної грамотності студентів, доцільно послідовно і систематично застосовувати такі групи методів [1; 5; 35]:

1) діагностичні – спрямовані на визначення наявного рівня екологічної культури, екологічного досвіду, окремих особистісних якостей, важливих для розвитку природоохоронного світогляду: анкетування, експертні оцінки, аналіз продуктів діяльності, тестування тощо;

2) методи цільової орієнтації, що передбачають постановку цілей і завдань екологічного виховання на кожному освітньому етапі з урахуванням індивідуальних відмінностей здобувачів;

3) методи планування – передбачають створення сіткого розпорядку дій формування екологічної грамотності;

4) методи переконання спрямовані на формування певної стійкої, екологічної позиції здобувачів (розповідь, бесіда, консультації, особистий приклад педагога тощо);

5) методи корекції екологічної грамотності – передбачають використання системи вправ спрямованих на виправлення певних аспектів і структурних компонентів феномену;

6) методи самоорганізації, що передбачають роботу студентського, творчих об'єднань, гуртків, клубів за інтересами у галузі екологічної просвіти [].

У процесі формування екологічної грамотності у студентів закладів вищої освіти, особливо корисними є так звані активні, інноваційні методи навчання, які варто розглянути докладніше. На думку О. Чепки, активні методи навчання передбачають предметом педагогічного впливу не тільки пізнавальну сферу, а й емоції та поведінкові прояви здобувачів освіти, що визначає дуже високий потенціал цієї групи освітніх засобів.

Коротко проаналізуємо можливості активних методів навчання, що полягають у наступному:

1) сприяють залученню студентів до активного, інтелектуального процесу, що забезпечує усвідомлення відповідних екологічних цілей і специфіки відповідних знань, а також уможлиблює застосування цих знань на практиці;

2) активізують співпрацю суб'єктів освітнього процесу викладача у вирішенні завдань, що стосуються майбутньої професійної діяльності;

3) створюють ситуації застосування отриманих знань у практиці професійної взаємодії [3].

Враховуючи специфіку освітнього процесу педагогічного закладу вищої освіти, можливості взаємодії з оточуючим середовищем, у студентській

екологічній освіті найбільш результативним буде застосування таких активних методів: метод мозкового штурму, метод проблемного навчання, метод проекту, ділова гра, кейс-метод, метод аналізу конкретних надзвичайних ситуацій, навчально-рольові дискусії, дослідницька діяльність, природоохоронна діяльність тощо. Цей комплекс засобів дозволяє активізувати екологічне знання здобувачів освіти у навчальному процесі. Розглянемо детальніше кожен з перерахованих методів у процесі формування екологічної грамотності [38; 39; 43]:

1. Метод мозкового штурму базується на груповому обговоренні способу розв'язання певної задачі. Члени групи, де сформульовано задачу, пропонують як можна більше нових ідей, інколи абсолютно несподіваних, нелогічних і навіть абсурдних, що сприяє формуванню позитивної емоційної атмосфери співробітництва. Тільки після висловлення і фіксації усіх пропозицій починається їх оцінювання, що полягає у системному й об'єктивному аналізі усіх ідей і виборі найбільш оптимальної.

2. Метод проблемного навчання доцільно використовувати для розвитку креативності здобувачів. Розв'язання проблемних ситуацій формує критичне ставлення до загальноприйнятих норм поведінки у природному середовищі, обґрунтовує необхідність їх оптимального використання, уможливорює продуктивну систематизацію екологічних знань, розвиває бережливе ставлення до природних ресурсів та їх естетичне сприймання. Проблемне навчання засновується на механізмах творчого засвоєння знань і способів діяльності, інтегрує прийоми і методи викладання, учіння, а також засоби наукового пошуку.

Структурними складовими проблемного навчання є низка методичних прийомів:

- актуалізація навчального матеріалу;

- формування проблемної ситуації (виявлення нових проблем у знайомих обставинах, аналіз структури навчального об'єкта, фіксація нових функцій знайомих об'єктів);

- самостійне транспортування знань і вмінь до нових навчальних і практичних ситуацій;

- конструювання базової задачі на основі сформульованої проблеми;

- пізнавальний пошук, що обумовлює розв'язання проблеми (формулювання робочої гіпотези, аналіз можливих помилок, прогнозування, порівняння, узагальнення матеріалу);

- вміння бачити альтернативне розв'язання задачі, що передбачає своєрідний контроль і перевірку відповіді [44].

3. Метод проектів, що в останні роки набув великої популярності. Цей термін пов'язаний з науковою діяльністю Дж. Дьюї і В. Кілпатрика та характеризує метод роботи, що використовується для залучення здобувачів освіти до активної роботи, де виробляються вміння незалежно мислити, критично аналізувати інформацію та вирішувати проблеми, навички групової інтелектуальної активності. Суть проектного методу в екологічній освіті полягає у послідовній реалізації студентами запланованих дій з метою успішного пошуку екологічних проблем (локальних і глобальних), формування готовності до продуктивної, професійної діяльності в умовах екологічної кризи.

На думку О. Коберника і С. Совгіри, проектний метод в екології має такі переваги:

- забезпечує інтеграцію процесу вивчення знань у конкретну, творчу, особистісно значущу діяльність;

- спонукає до вивчення екологічного стану власного населеного пункту на базі забезпечення оптимального характеру його функціонування;

- активізує навчальну діяльність студентів, сприяє реалізації особистісного потенціалу здобувачів, підвищенню продуктивності навчальних та природоохоронних дій;

- забезпечує можливість самостійного опанування формами дослідницької та природоохоронної роботи;

- формує екологічну компетенцію, відчуття відповідальності за результат власної діяльності, готовність до участі в різноманітних природоохоронних акціях [48; 51].

Метод проектів передбачає розвиток самостійного мислення, вміння реалізувати оптимальний інформаційний пошук, передбачати розвиток ситуації, здатність до нестандартних дій. Також дозволяє студентам здійснювати заплановані дії, що сприяє успішній фіксації екологічних проблем, забезпечує формування готовності до природоохоронної діяльності. Виховні можливості методу проектів полягають у реальному застосуванні екологічних знань, їх практичному викрестанні, формуванні мотивації до природоохоронної діяльності; активізації особистісного творчого потенціалу; створенні умов для опанування інноваційними методами й технологіями охорони природи.

4. Ділова гра – метод імітації формування й реалізації управлінських рішень у різних ситуаціях шляхом дій, що здійснюються за встановленими груповими правилами чи у діалоговому режимі [3]. Ділові ігри як метод, що характеризується наочністю і динамічністю, стає все більш популярним у контексті екологічної освіти. Ділова гра забезпечує створення комфортних умов, що стимулюють залучення студентів до спільної діяльності, спрямованої на розв'язання екологічних проблем, що впливають на продуктивне функціонування суспільства. Використання ділових ігор в освітньому процесі, особливо в умовах недостатньої кількості часу для предметів екологічної тематики, формує можливості для вдосконалення природоохоронної підготовки здобувачів освіти до фахової діяльності.

5. «Кейс-стаді» – це дослідження, що передбачає опис і аналіз типових екологічних ситуацій. Цей метод дозволяє зосередити увагу студентів на екстремальних або виняткових екологічних випадках і є основою для реалізації природничих експериментів. В умовах кейс-стаді учбовий матеріал транслюється у формі екологічних проблем, а знання засвоюються у процесі їх творчого осмислення.

6. Метод аналізу конкретних надзвичайних ситуацій – його суть полягає в тому, що аудиторії описується певна екстремальна ситуація екологічного характеру (усно, за допомогою відеозапису, діафільму тощо). Демонстрування цієї ситуації має бути коротким, але суттєвим і змістовним, що уможливорює його групове обговорення. Студенти мають спільно обговорити надану інформацію і знайти найбільш оптимальні шляхи вирішення проблеми. Педагог стимулює обговорення шляхом спеціально спрямованих питань, підказок, порівняння різних точок зору. Викладач, з опертям на правильні й аргументовані відповіді й судження, аналізує обговорену ситуацію, пропонує переконливі докази й підводить здобувачів до оптимального колективного висновку [5, с. 373].

7. Навчально-рольова дискусія дає можливість з'ясувати різні погляди на певну екологічну проблему, що забезпечує її якісний та об'єктивний аналіз. Дискусія передбачає визначення спрямованості суперечки та її загального характеру, обговорення прийнятих рішень та їх остаточну оцінку [42].

8. Дослідницька діяльність – студенти, усвідомивши проблему, самостійно планують інформаційний пошук, прогнозують, обдумують методи дослідження, формують гіпотези, проводять спостереження, експерименти, фіксують факти, порівнюють, класифікують, систематизують, узагальнюють зібраний матеріал. Зміст дослідницької діяльності визначає науковий пошук і відкриття нової інформації. У використанні цього методу особливо виявляється проблемність, самостійність наукового і навчального пошуку, знань, що

відбуваються на високому рівні пізнавальної активності й емоційного піднесення. Дослідницька діяльність дозволяє інтегрувати навчання з життєвою практикою і майбутнім фахом [39].

9. Природоохоронна практична діяльність у сучасних закладах вищої освіти базується на таких моментах:

1) системне розкриття проблем охорони природи; зв'язку теоретичних знань з практикою;

2) включення екологічних аспектів у формування загальних і фахових компетентностей, що розкривають взаємодію соціуму і біосфери;

3) поєднання аудиторних занять з безпосередньою комунікацією з природою (екскурсії, екологічні практикуми, польові табор);

4) використання проблемних ситуацій;

5) інтегрування аудиторної, позааудиторної і самостійної природоохоронної діяльності [20].

Отже, використання активних методів у освітньому процесі педагогічних закладів вищої освіти забезпечує умови для ефективного формування у студентів екологічних знань, поглядів, переконань, ціннісних установок, тобто визначає формування екологічної грамотності.

1.3. Теоретико-методологічні аспекти підготовки майбутніх педагогів професійного навчання

Розглядати тему доцільно посинати з аналізу базової термінології. Тому поняття професійно-педагогічної освіти варто розглядати як процес формування особистості, здатної до ефективного здійснення підготовки людини до діяльності у конкретній професії та виконання усієї професійно-педагогічних функцій, а також до самореалізації у фаховій діяльності. Якщо трактувати означений термін як результат, то професійно-педагогічна освіта відображає

засвоєну людиною ситему спеціальних знань, умінь і навичок, соціально і професійно важливих якостей, що дозволяють успішно працювати у сфері професійної освіти. У цьому контексті, словосполучення «педагог професійного навчання» використовується у якості характеристики кваліфікації осіб, які отримали вищу професійно-педагогічну освіту [2].

Базисом науково обґрунтованого змісту підготовки професійно-педагогічних працівників є державний освітній стандарт. При його розробці необхідно враховувати специфіку соціальної орієнтації професійно-педагогічної освіти.

Як відомо, основою розвитку є суперечності. У цьому контексті, доцільно виділити базове протиріччя досліджуваної проблеми: між трансформаціями особистісних та суспільних потреб у підвищенні якості професійно-педагогічної освіти та можливостями системи підготовки педагогів професійного навчання у забезпеченні реалізації означених потреб у зв'язку з відсутністю оптимальних теоретико-методологічних основ освітнього процесу. Описана суперечність конкретизується у низці протріч [13; 14;]:

1) між потребою забезпечення суспільства висококваліфікованими педагогами і недостатніми масштабами такої підготовки у сучасній системі вищої освіти;

2) між необхідністю підготовки педагогів професійного навчання у складних соціально-економічних умовах і ригідністю відповідної освітньої системи та неможливості гнучко реагувати на суспільні виклики;

3) між підвищенням вимог до якості професійно-педагогічної освіти та відсутності системних дій спрямованих на оптимізацію освітнього процесу;

4) між сучасними вимогами економіки та суспільства щодо функціонування закладів вищої освіти й традиційної організацією системи вищої освіти.

Суттєвий вплив на підготовку педагогів професійного навчання чинить загальний фактор *гуманізації освіти*, що виявився особливо актуальним в останні десятиліття. Загальна гуманізація реалізується у таких напрямках:

- 1) в проектуванні освітньо-професійних програм з включенням блоку дисциплін, що забезпечують загальнокультурний розвиток особистості;
- 2) у наданні студентам можливості обирати для вивчення широкий спектр дисциплін, що стосуються різних видів фахової діяльності;
- 3) у забезпеченні можливості здобувачам освіти вільно, з мінімальними витратами, формувати власну освітню траєкторію: («входити» в навчальний процес і «виходити» з нього як на різних рівнях підготовки (по вертикалі), так і при переході на суміжні спеціалізації (по горизонталі).

Свобода у виборі форм навчання спричинила появу і розширення мережі недержавних освітніх установ різного рівня, в тому числі навчальних закладів початкової професійної освіти.

Наступним важливим чинником трансформації професійно-педагогічної освіти є *демократизація*, що передбачає перехід від жорстко централізованої системи організації навчання до створення умов, що сприяють повноцінному розкриттю можливостей і здібностей кожного суб'єкта навчання (освітнього закладу, викладача і студента).

У контексті вищезазначеної інформації, важливою є реалізація ідеї безперервності професійно-педагогічної освіти, що спрямована на формування умов для перманентного, позитивного, творчого відновлення і вдосконалення кожної людини незалежно від віку, що забезпечують випереджальний характер професійного та особистісного розвитку.

Також важливим чинником змін у системі освіти є забезпечення її *гуманітаризації*, що передбачає не тільки збільшення частки гуманітарних дисциплін, а й активізацію таких освітніх напрямів:

1) етичне навчання і виховання, що передбачає формування у майбутніх фахівців стійких моральних норм, самоповаги та поваги до оточуючих, усвідомлення своєї відповідальності за власне життя;

2) естетичне навчання і виховання крім ознайомлення з мистецтвом, технічною естетикою, естетикою робочої зони передбачає пошук прекрасного у собі та обраній професії;

3) економічне навчання й виховання, що передбачає формування вмінь планувати й продуктивно реалізувати власну професійну та фінансову діяльність з урахуванням конкретних ринкових умов;

4) правове навчання та виховання формує у майбутніх фахівців усвідомлене, відповідальне ставлення до прав та обов'язків: як своїх, так й оточення

5) екологічне навчання й виховання, що особливо актуально у контексті тематики нашої наукової роботи, тому буде більш ретельно розглянуто пізніше.

Принцип фундаменталізації, також розвиває ідею гуманізації професійно-педагогічної освіти, регулює співвідношення теоретичної, загальноосвітньої, загальнонаукової, загально-підготовки майбутніх педагогів професійного навчання та розширення профілю їх професійної й технологічної підготовки. Його реалізація пов'язана з відбором змісту за кожним видом підготовки та структуруванням його організації для здійснення освітнього процесу на кожному з рівнів.

У контексті фундаметалізації, до особливостей підготовки майбутніх педагогів професійного навчання відносяться:

1) поєднання двох систем професійної підготовки фахівця – психолого-педагогічної і галузевої як фахівців певної галузі, для якої готується педагог;

2) обов'язкове виробничо-технологічне навчання (навчання за «робочому» фаху);

3) велика кількість спеціалізацій (близько 50) в межах однієї спеціальності, що суттєво відрізняються за змістом галузевої підготовки.

Забезпечення посилення загальноосвітнього і теоретичного професійного фундаменту є важливим для засвоєння педагогом професійного навчання потужною теоретичною базою знань, необхідною для швидкого освоєння нових компетентностей у галузі професійної освіти. Така підготовка забезпечує широту загального та професійного кругозору, здатність оперативно реагувати і орієнтуватися в нестабільних соціальних умовах, швидко освоювати новий зміст, форми і методи праці.

Політехнізація (загальногалузева підготовка) професійно-педагогічної освіти обумовлюється широким спектром спеціальностей. Тому майбутньому фахівцю необхідно володіти мобільними професійними знаннями, вміннями і навичками. Політехнізм, по-перше, сприяє адаптації здобувачів до постійних змін змісту навчання, по-друге, стимулює самостійне освоєння нових технічних і спеціальних галузевих дисциплін, а у разі потреби і робітничої професії.

Розширення функціонального профілю (спеціальна підготовка) як умова реалізації принципу фундаменталізації освіти обумовлюється інтегративним характером професії, а також тенденцією до укрупнення професій і спеціальностей системи професійної освіти.

Умова реалізації технологічної (виробничої) підготовки за професіями галузі виробництва визначається системою початкової професійної освіти, що передбачає навчання висококваліфікованих робітників широкого профілю. У зв'язку з цим професійно-педагогічному працівнику, який здійснює виробниче навчання, бажано мати виробничо-технологічну підготовку на рівні 3-4-го кваліфікаційного розряду.

Науково-дослідна підготовка є важливою не тільки з позицій наукового забезпечення вдосконалення професійно-педагогічної освіти та її змісту. Дотримання цієї умови необхідно також для широкого залучення студентів до

різного рівня науково-дослідної роботи, що дозволяє формувати професійно важливі якості особистості – самостійність, критичність, незалежність суджень, системність мислення тощо.

Особливе значення для майбутньої діяльності педагогів професійного навчання має методологічна підготовка, що визначає ступінь суб'єктного, особистісно-активного, творчого і самостійного розуміння професіоналізму. Від цієї підготовки залежать вміння і навички цілепокладання, проектування і конструювання, оптимального вибору стилю власної професійної діяльності, її реалізації, оцінки отриманих результатів.

Реалізація позитивних трансформацій освітнього процесу в підготовці педагогів професійного навчання, вимагає створення відповідної інфраструктури, що передбачає:

- 1) формування професорсько-викладацького колективу, що забезпечує всі компоненти вищої професійно-педагогічної освіти;
- 2) створення сучасної матеріально-технічної бази навчального закладу вищого професійно-педагогічної освіти;
- 3) встановлення та розширення зв'язків з потенційними замовниками підготовлених фахівців;
- 4) розвиток тематики наукових досліджень з проблем професійно-педагогічної освіти та у предметній області кафедр зво;
- 5) створення стимулів для творчості, що забезпечує зростання кваліфікації науково-педагогічних працівників.

Умовою реалізації *принципу самоорганізації освітньої діяльності професійно-педагогічного навчального закладу* є розвиток самоврядування, самоосвіти і самонавчання суб'єктів освітнього процесу всіх рівнів. Педагога професійного навчання можна сформувати як особистість тільки в умовах демократично організованого освітнього процесу, що передбачає необхідність інтенсифікації процесів, спрямованих на зміну навчально-професійної позиції

студента: з об'єкта педагогічного процесу на суб'єкт соціального та професійного становлення. Отже, здобувачас освіти необхідно надати більше можливостей для участі у визначенні змісту навчання та виборі варіантів професійної підготовки з урахуванням своїх індивідуальних особливостей. Провідною у такій ситуації стає самостійна робота студента, самоорганізація його навчальної діяльності. При цьому домінує спрямованість на індивідуалізацію і диференціацію освітнього процесу. Зазначимо, що реалізація заявлених положень визначається, зокрема, блоком вибіркових дисциплін у навчальних планах.

Для реалізації *принципу відповідності змісту етапів професійно-педагогічної освіти основним стадіям професійного становлення особистості* педагога необхідно забезпечення певних умов. Перше умова передбачає формування і реалізацію змісту освіти у вигляді окремих освітньо-професійних програм різного рівня і ступенів. Кожна з таких програм являє освітню підсистему зі своєю специфікою і цілями, що забезпечують реалізацію спільної мети – розвиток людини.

Друга умова реалізації означеного принципу стосується додаткового змісту освіти і зводиться до введення освітніх програм доподготовки і перепідготовки фахівців для конкретної професійно-педагогічної діяльності.

Умовою реалізації *принципу наступності*, що розвиває ідею безперервності професійно-педагогічної освіти є стандартизація освітньо-професійних програм. Дотримання цієї умови забезпечує нормативну основу для природного поєднання різнорівневих програм підготовки педагогів професійного навчання при послідовних переходах навчання від одного етапу до іншого і скорочення часу навчання.

Принцип різноманітності освітніх структур системи безперервної професійно-педагогічної освіти забезпечує розвиток освітніх установ за

допомогою розроблення різномістових програм підготовки педагогів. Умовами реалізації цього принципу є:

1) розвиток багаторівневої структури системи професійно-педагогічної освіти, що характеризується співвідношенням: один освітній заклад - один рівень освітніх програм;

2) розвиток інтеграційних професійно-педагогічних освітніх установ з наступним співвідношенням: один освітній заклад – кілька багаторівневих, багатопрофільних, багатофункціональних освітніх програм.

Доцільно розглянути базові методичні аспекти управління процесом підготовки майбутніх педагогів професійного навчання [31]:

1) спрямованість на реалізацію сукупності функцій управління, включаючи розробку стратегії розвитку навчального закладу, на проектування якості професійно-педагогічної освіти, на її моніторинг і забезпечення системи управління цією якістю;

2) саморозвиток і самоорганізація підготовки шляхом створення нової динамічної організаційної, інноваційної структури управління;

3) інноваційний характер управління якістю освіти, пов'язаний з досягненням адресності керуючих впливів, встановленням об'єктів і суб'єктів управління і чітким розмежуванням повноважень, прав, обов'язків і відповідальності учасників управлінського процесу;

4) поєднання ситуаційного та функціонально-лінійного підходів до управління якістю підготовки, що дозволяє частково перенести увагу керівників з контролюючих функцій на профілактичні;

5) використання програмно-цільового підходу як ефективного засобу досягнення цілей в управлінні якістю освіти;

6) моніторинг, аналіз і оцінка результатів освітнього процесу, створення обґрунтованих критеріїв і показників оцінки, визначення необхідних вихідних даних і конкретних числових показників, необхідних для встановлення

реального рівня якості, порівняння отриманого результату з еталоном і виявлення відмінностей між ними;

7) забезпечення цілісності управлінських функцій в межах циклу управління за результатами, що дозволяє впливати на якість освітнього процесу і рівень підготовки фахівців професійного навчання;

8) поєднання різних методів мотивації і адміністрування, впливу економічних, організаційно-розпорядчих, виховних і психолого-педагогічних чинників.

Аналіз неперервної професійної освіти як категорії педагогічної науки дозволяє виділити такі теоретичні положення, важливі для розвитку професійно-педагогічної освіти [40; 46]:

1. Соціальна роль безперервної професійно-педагогічної освіти визначається як освітньої функції детермінується як соціальними факторами, так і особистим ставленням учасників процесу, сприйняттям освіти з позиції особистих інтересів і потреб.

2. Безперервну професійно-педагогічну освіту слід розуміти як умову соціального розвитку і збагачення особистості, що передбачає оптимальне поєднання потреб особистості і суспільства.

3. Професійно-педагогічна освіта є одночасно безперервною і дискретною, при цьому її дискретні рівні, являють собою ієрархічні шаблі безперервного розвитку особистості.

4. Умовою безперервності професійно-педагогічної освіти є наступність досягнутих теоретичних знань і професійного досвіду, що передбачають, на кожному новому освітньому етапі, основу для досягнення наступного рівня розвитку.

5. Реалізація безперервної підготовки майбутніх фахівців професійного навчання веде до розвитку і задоволення потреб особистості в освіті, які об'єднують потреби у трудовій діяльності, духовній культурі, суспільно-

політичній діяльності, спілкуванні, а також передбачає оволодіння філософською, політичною, художньою, педагогічною культурою і підвищення соціальної активності особистості; вирішує завдання відтворення професійно-педагогічних кадрів, що задовольняють потреби держави.

б. Основними ознаками безперервної професійно-педагогічної освіти є багаторівневність, доповнення, маневреність, наступність, інтегративність і гнучкість.

У контексті тематики нашої дослідницької роботи, доцільно проаналізувати основні аспекти формування екологічної грамотності у процесі підготовки майбутніх педагогів професійного навчання. Питання планування виробничого навчання та вивчення його змісту мають розглядатися у взаємозв'язку з багатьма факторами, що визначають ефективність освітнього процесу.

Варто зазначити, що починаючи виробничо-технологічну практику на підприємствах, до основного матеріалу звітної документації необхідно додавати завдання з вивчення студентами екологічних факторів, що передбачають прийняття самостійних рішень щодо забезпечення раціонального підходу до екологічного обґрунтування технологічних процесів, у яких вони безпосередньо беруть участь, а також з вивчення навколишнього середовища в цілому. Таким чином, у майбутнього педагога професійного навчання формується цілісне уявлення не тільки про технологічні процеси на виробництві, а й про чинники, необхідні для розуміння і визнання взаємної залежності між людиною, культурою і біофізичним оточенням, що сприяють поліпшенню якості довкілля.

Студенти, які включають в звітні матеріали питання виробничої екології, висловлюють оригінальні думки, виявляють високий інтерес до екологічного оточення на підприємстві. Таким здобувачам освіти властиві ініціативність, відповідальність, оригінальність у вирішенні проблемних ситуацій. При діяльності спрямованій на формування екологічної грамотності не тільки на

етапі виробничої практики, а й у процесі навчання фахових дисциплін, відбувається систематичне формування самостійних міркувань і висновків щодо природоохоронного забезпечення виробничої та господарської діяльності на виробництві.

Плануючи виконання завдань щодо розробки або оптимізації екологічного оточення, педагог формує певні методичні прийоми в реалізації змісту практико-орієнтованої екологічної освіти. У зв'язку з цим, домінантою стає не власне навчання, освоєння інформації та набуття професійних навичок, а формування здатності самостійно і результативно діяти в реальних життєвих і професійних ситуаціях.

Майбутній фахівець повинен оперативно реагувати на постійні зміни професійної діяльності. Не випадково при визначенні якості підготовки фахівця враховуються як діяльні категорії, так і особистісні характеристики, що у комплексі складають професійну компетентність фахівця. Формування екологічної грамотності в професійній педагогіці розглядається в цілісній єдності навчання і виховання як цілеспрямований процесі формування системи цінностей. У зв'язку з цим, предметні методики професійної освіти тісно взаємопов'язані з розвитком професійно-екологічного мислення.

Слід зазначити, що технології екологічного виховання вдало реалізуються через формування досвіду практичної діяльності здобувачів освіти, зокрема творчої. Однією з важливих педагогічних умов, що сприяють розвитку екологічної грамотності студентів, їх соціалізації та самовизначенню, є формування екологічної компетентності засобами залучення до раціоналізації і технічної творчості [46]. Використання таких засобів не тільки сприяє розвитку професійного мислення, а й створюють передумови успішності майбутньої професійної діяльності.

У процесі вирішення творчих завдань студенти зустрічаються з елементами раціоналізаторського підходу: раціональної організації

виробництва, підвищенням продуктивності праці, створенням комфортності виконання технологічних процесів, вивченням екологічної безпеки виконання технологічних процесів тощо. При цьому відбувається формування творчого мислення, ціннісних установок в потребах і діяльності і, що особливо важливо, «екологізації поведінки» в цілому.

У творчих роботах студентів питанням оптимізації екології виробництва зазвичай витрачається щонайменше 30% обсягу тексту, що є обов'язковою вимогою до організації та реалізації творчих і конкурсних робіт. Розв'язання екологічних виробничих проблем у процесі виконання студентами творчих робіт можливо на основі міждисциплінарного підходу до формування екологічної грамотності шляхом систематичного вивчення екологічного матеріалу. Оскільки зміст зазначених видів робіт істотно відрізняється від змісту планових навчально-виробничих робіт, адміністрації необхідно шукати навчальний час для організації і проведення творчих і конкурсних робіт безпосередньо в ході освітнього процесу [15; 29].

Отже, якість підготовки педагогів професійного навчання визначається низкою теоретико-методологічних позицій. У цьому контексті, важливим аспектом є формування екологічної грамотності студентів, що визначається трансформацією підходів до виробничої практики та збільшенням творчих завдань відповідної тематики.

РОЗДІЛ 2

ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА АПРОБАЦІЯ ТРЕНІНГУ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ГРАМОТНОСТІ У МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ

2.1. Організаційні та методичні аспекти тренінгу формування екологічної грамотності у майбутніх педагогів професійного навчання

У якості інструменту формування екологічної грамотності студентів було обрано соціально-психологічний тренінг. Вибір такої форми роботи було обґрунтовано її ефективністю у когнітивних змінах та емоційною привабливістю для здобувачів освіти, що інтенсифікує роботу учасників та підвищує продуктивність впливу.

Соціально-психологічний тренінг – це психологічний вплив, що ґрунтується на активних методах групової роботи, у ході якого вирішуються питання розвитку особистості, формування комунікативних навичок, відбувається надання психологічної допомоги та підтримки.

Доцільно описати базові принципи роботи тренінгової групи:

1. Принцип діалогізації взаємодії, тобто рівноправного повноцінного міжособистісного спілкування на заняттях групи, заснованого на взаємній повазі учасників і повній довірі.

2. Принцип постійного зворотного зв'язку, що передбачає постійне отримання учасником інформації від інших членів групи, які аналізують результати його дій. Для цього повинні бути створені умови, що обумовлюють готовність учасників до продуктивної комунікації.

3. Принцип самодіагностики, що допомагає розкритися учасникам, усвідомити і формулювати особистісно значущі проблеми. У змісті занять

передбачаються вправи, які допомагають людині пізнати себе, особливості своєї особистості.

4. Принцип оптимізації розвитку передбачає використання спеціальних вправ, а ведучий повинен стимулювати саморозвиток учасників, направляти їх зусилля в потрібне русло.

5. Принцип гармонізації інтелектуальної та емоційної сфер. З одного боку, для тренінгу характерний високий емоційне напруження, учасники щиро переживаються групові події. Але, з іншого боку, тренінг активізує і інтелектуальні аналітичні процеси в момент обговорення подій.

6. Принцип добровільної участі – учасник повинен мати власну внутрішню зацікавленість у змінах в ході роботи.

7. Принцип постійного складу групи. Тренінгова група працює більш продуктивно, якщо вона закрита для припливу нових людей.

8. Принцип занурення. Тривалість занять має бути визначена на початку роботи, проте вона має бути не менше години

9. Принцип ізольованості, що забезпечує довіру та впевненість у конфіденційності обговорюваних тем.

10. Принцип вільного простору. У приміщенні для занять має бути передбачені можливість вільного пересування учасників, їх розташування по колу, об'єднання в мікрогрупи по 3-5, 7-8 осіб.

Цілі і завдання еколого-психологічного тренінгу.

Мета розробленого тренінгу – формування екологічного світогляду та екологічної грамотності здобувачів освіти, дбайливого, гуманного ставлення до навколишнього середовища, усвідомлення учасниками важливості активної діяльності з охорони навколишнього середовища. Заняття тренінгу змушують здобувачів освіти вищої освіти задуматися над своїм ставленням до живої природи, навколишнього світу, що перебуває в умовах перманентної екологічної кризи.

Доцільно розглянути основні рекомендації з організації та проведення еколого-психологічного тренінгу:

1. Тренінг пропонується проводити з постійним і незмінним складом групи від 7 до 20 осіб.

2. Тривалість занять не менше години

3. Використовувати принцип рівноваги, або дозування. Це означає, що ігор та вправ, що дозволяють прибрати фізичні та психологічні бар'єри, має бути достатньо для повноцінного включення. Проте заняття не має перетворитися в неконтрольовану розвагу.

4. Бажано, щоб учасники фіксували свою роботу та результати можливої діагностики, що не тільки допомагає учасникам запам'ятати і проаналізувати отриману інформацію, а й краще зрозуміти суть певної проблеми, сформувані алгоритм дій і системність мислення.

5. Якщо ведучий не знає учасників, то доцільно придбати візитки для подолання комунікативних бар'єрів.

6. Після виконання учасниками завдання, в тому числі, тестових слід ініціювати обговорення. Педагог не має самостійно робити висновки, а лише підштовхувати до такої діяльності групу.

7. Підтримувати на заняттях атмосферу творчого й емоційного підйому. Використовувати здивуваннятехніку ненасильницького впливу на учасників з метою корекції небажаної поведінки. Не переходити на особисті образи.

8. Відстежувати динаміку розвитку групи. Відповідно до групових процесів обирати стилі впливу: авторитарний (позиція переваги); демократичний (позиція рівності і партнерства); ліберальний (позиція «сторонній спостерігач»).

9. Стимулювати активність усіх членів тренінгової групи і не надавати переваги окремим особам.

10. У разі відсутності готовності групи до виконання певних завдань, не боятися змінювати план заняття, імпровзувати та експериментувати, що передбачає налаштованість на творчу, продуктивну діяльність зі студентами.

Формувальна робота здійснювалася протягом вересня-жовтня 2020 року зі студентами другого-третього курсів факультету технологічної і професійної освіти. При цьому, власне екологічний тренінг було розроблено ще в березні, проте, у зв'язку з карантинними обмеженнями, варіант його проведення з'явилася лише восени. Зазначимо, що нами розглядалася можливість проведення мережевих занять, проте усвідомлюючи їх можливе зниження продуктивності, надавали перевагу безпосередній взаємодії. Загальна кількість тренінгових занять, що відбувалися по два рази на тиждень, шість зустрічей. Тривалість одного заняття – 1 – 1,5 години. Кількісний склад учасників тренінгової групи – 20, що відповідає, зазначеним вище, методичним рекомендаціям. Гендерний склад тренінгової групи (експериментальної вибірки) – 13 юнаків і 7 дівчат.

Доцільно описати заняття програми тренінгу екологічної грамотності майбутніх педагогів професійного навчання.

Програма тренінгу передбачала проведення занять, міні-лекцій «Що таке екологічний тренінг?», «Екологічні проблеми, які перешкоджають сталому розвитку сільськогосподарського природокористування», «Шкідливий вплив сільськогосподарського виробництва продукції на навколишнє природне середовище», «Проблеми для навколишнього середовища через ненормоване застосування у сільськогосподарському виробництві мінеральних добрив та агрохімікатів», «Проблема відходів в аграрному секторі та пов'язаної з ним переробної промисловості».

Заняття № 1

Мета заняття: Зближення учасників між собою, розвиток комунікативних навичок, формування позитивної мотивації до подальшої

роботи, психологічної готовності до сприйняття і вивченню екологічних проблем, прийняття правил, розвиток уміння працювати в команді.

Матеріали для заняття: Ручки; бейджики з іменами учасників тренінгу; аркуші паперу А4 за кількістю учасників.

1. Вправа «Моє ім'я - мій характер»

Мета: формування навичок самоаналізу, інтеграція учасників, розвиток комунікативних навичок, знайомство з особливостями учасників.

Техніка проведення: Ведучий пропонує учасникам представитися, називаючи спочатку своє ім'я, а потім свої особливості, що відповідають певній літері імені. При цьому необхідно дотримуватися правила: «Коли один говорить, інші слухають і не перебивають». Після закінчення вправи, тренер пропонує стандартну схему аналізу, що можна використовувати і для інших вправ:

1. Чим сподобалася вправу?
2. Що відчували, коли говорили її виконували?
3. Про що змусило задуматися виконання і результат вправи?

2. Вправа «Поміняйтеся місцями ті, хто ...».

Мета: Зняти м'язове напруження, початок знайомства членів групи.

Учасники сидять у колі на стільцях. Одному учаснику не вистачає місця, він – ведучий, який стоїть у центрі кола. Після того, як студенти починають обмінюватися стільцями, ведучий може зайняти будь-яке місце – то, хто залишився стає ведучим. Вправа носить релаксаційний характер.

3. Міні-лекція «Що таке екологічний тренінг».

Що таке екологія? Зі шкільного та університетського курсів багато хто знає класичне визначення екології – наука про взаємодію організму і навколишнього середовища. У засобах масової інформації все частіше звучить тема тотального забруднення навколишнього середовища, говорять про викиди шкідливих речовин в атмосферу. Ми чуємо про це так часто, що забруднення

природи стало останнім часом буденними явищем нашого життя. І мало хто серйозно замислюється про те, наскільки ця проблема актуально для кожної людини. Не випадково останнім часом з'явився термін «екозалежна патологія», що характеризує порушення здоров'я, зумовлені впливом шкідливими факторів довкілля.

На жаль, у нашій державі, дуже пізно суспільство приходить до усвідомлення небезпеки антропоцентризму, тобто верховенства людини над природою. І тільки в останні роки до програм навчальних закладів вводяться нові навчальні курси, що дозволяють розкрити загальні зв'язки в природі, необхідність збереження біорізноманіття та сталого розвитку світу.

Мета еколого-психологічного тренінгу - задуматися над своїм ставленням до живої природи, що потребує турботи і уваги людини; про ставлення до самого себе – свого здоров'я і способу життя; про відповідальність кожного з нас за навколишній світ. Також, цей вид роботи перелбачає розвиток особистих якостей, що дозволяють ефективно діяти у напрямку збереження природи.

У сучасному світі захищати природу поодиноці практично неможливо. Тому на наших заняттях ви будете вчитися працювати в команді, відчувати і приймати підтримку інших людей. За допомогою різних вправ навчитесь конструктивно приймати рішення, аналізувати те, що відбувається з вами, тому що навколишній світ залежить від вчинків кожного з нас. І наше перше заняття присвячене знайомству з усіма членами групи і виробленні правил поведінки на заняттях.

4. Гра «Любиш кататися – люби і саночки возити»

Мета: допомогти учням зрозуміти, як важливо слухати інших; формувати взаєморозуміння і взаємоповагу між учасниками; розвивати вміння прийняття правил і дотримуватися їх

Хід вправи: Один з учасників за бажанням стає ведучим і виходить за двері. Група вибирає будь-яку фразу або рядок з відомої пісні, що розподіляють:

кожному учаснику по одному слову. Потім входить ведучий, і гравці одночасно, починають голосно повторювати кожен своє слово. Ведучий повинен здогадатися, що це за пісня, розібравши слова. Після виконання вправи учасники аналізують свої відчуття, наголошують на труднощах, що виникли під час виконання вправи. Має бути сформульовано висновок щодо важливості злагодженої командної роботи, інакше може виникнути безлад.

5. Вправа «Правила роботи у тренінговій групі»

Мета: формування єдиного робочого простору і вироблення правил поведінки протягом тренінгу.

Техніка проведення: 1. Розрахуйтеся на 1-й, 2-й, 3-й, 4-й. Таким чином, студенти розділяються на чотири команди. У кожній команді обирають секретаря, спікера, таймера, голову. У кожній посади є свої функції: фіксація ідей, висловлювання позиції, слідкування за часом. Командам потрібно придумати і записати правила роботи. Після обговорення, кожна команда пропонує свою точку зору, відбувається загальне групове обговорення і ведучий записує їх на ватмані. Ці правила – основні регулятори подальшої групової роботи.

6. Вправа «Презентація партнера».

Мета: зближення учасників, формування позитивного психологічного клімату, розвиток комунікативних навичок.

Хід проведення: Пелагог просить відповісти на питання: «твоє хоббі», «твої улюблені предмети», «чи хвилюють тебе екологічні проблеми?» «Ким ти хочеш стати у майбутньому?» Учасників розбивають на пари, де кожен розповідає інформацію про себе на основі своїх відповідей. Після, всі члени групи сідають в загальне коло і мають від третьої особи, по черзі, розповісти своє уявлення про партнера по спілкуванню (не більше 1 хвилини). Аналіз вправи здійснюється у напрямі акцентуації на важливості пізнання і уваги один до одного.

7. Вправа «Посмішка».

Мета: формування позитивного психологічного клімату, розвиток комунікативних навичок.

Інструкція: Вставши в коло, передайте посмішку сусіду справа, а потім зліва. Рефлексія має передбачати фіксацію змінн свого внутрішнього емоційного стану. Також вадливо виокремити можливі проблеми з адекватним вираженням власних емоцій.

8. Вправа «Підсумки заняття».

Мета: отримання зворотного зв'язку від учасників групи.

Інструкція: Сядьте зручніше. Зараз ми з вами будемо передавати один одному м'яку іграшку, ділитися враженнями від сьогоднішнього заняття і висловлювати побажання всім учасникам групи. Коли хтось буде говорити, прошу інших уважно слухати відповідно до прийнятих нами правилами.

Основні питання:

1. Згадайте наше заняття з початку. Що вам сподобалося, що не сподобалося?
2. Що нового ви сьогодні дізналися?
3. Як це заняття може допомогти вам у подальшому?

Заняття № 2

1. Вправа «Дозвольте представитися».

Мета: дозволяє краще пізнати один одного, ідентифікація себе з природними об'єктами або явищами, розвиток уяви, емпатії.

Матеріали і підготовка: бейджики, фломастери.

Процедура: Співвіднести себе (свій характер, особистісні якості) з одним з явищ природи або природним об'єктом. Придумати собі ім'я, написати його на бейджику. Зобразити цей обект його жестами і рухами. Приклад: Олена – біжить струмок, Сергій – ураганний вітер, Дмитро – вогненна лава тощо.

Сидячи в колі, учасники по черзі представляються. Аналіз: «Легко або важко було ідентифікувати себе з певним об'єктом? Чому?»

2. Тест «Моральна стійкість»

Мета: надати здобувачам освіти можливість задуматися над своїм способом життя, над ставленням до оточення, власною поведінкою та її впливом на знайомих.

Ключ до тесту: За кожну відповідь «так» поставте собі по одному балу і знайдіть загальну суму.

Твердження:

1. Я завжди тримаю слово і виконую свої зобов'язання перед іншими.
2. Я охоче допомагаю своїм друзям, причому роблю це безкоштовно.
3. Мені зазвичай неприємно, коли я бачу несправедливість.
4. Грубість і невихованість людей викликає в мене злість.
5. Я незлопам'ятна людина, не тримаю зла на інших.
6. Я дуже люблю тварин.
7. Я поважаю вік і мудрість літніх людей.
8. Прагну бути чесним не тільки у ставленні до інших, але і з самим собою.
9. Вирішуючи свої проблеми, я ніколи не забуваю про інших.
10. Люблю робити подарунки, тому що мені подобається, коли людина радіє.

Визначення результатів і його інтерпретація

1-3 бали. У вас не дуже висока моральна стійкість. Напевно, ви просто ще не замислювалися над цим або берете приклад з інших людей.

4-6 балів. Ваш спосіб життя свідчить про те, що ви в основному дотримуетесь моральних норм, прийнятих у суспільстві. Але вам є над чим попрацювати, щоб ці норми стали вашою внутрішньою потребою.

7-10 балів. Ви людина зі стійкими моральними ідеалами на яку можуть рівнятися оточуючі, але потрібно і далі працювати над собою.

Результати експрес-тестування розголошують лише за бажанням, але тренер пропонує рекомендації щодо підвищення власної моральної стійкості.

3. Вправа «Молекули».

Мета: згуртування групи; розвиток емпатії.

Інструкція: «Уявіть собі, що ви атоми і рухаєтеся хаотично. Під впливом зовнішніх сил атоми з'єднуються в молекули ». Учасники тренінгу ходять хаотично по кімнаті. За командою: «З'єднаєтеся в молекули за певною кількістю атомів, учасники повинні взятися за руки, так, щоб виконати завдання.

Аналіз здійснюється за такими питаннями: Що ви відчували, коли «не потрапляли до молекули»? Що відчували, коли опинялися в групі? А ваші почуття щодо тих, хто опинявся поза групою? Чи були такі ситуації в житті і що ви при цьому відчували?

4. Вправа «Екологічні якості, якими має володіти педагог професійного навчання».

Мета: розвиток відповідального ставлення до природи, формування екологічного світогляду, розвиток навичок групової взаємодії.

Матеріали і підготовка: папір, ручки.

Хід проведення: розділитися в групи по три людини. Кожна група має обговорити і скласти список, що складається з 6-7 якостей, необхідних людині, що любить природу і піклується про неї. Наприклад: відповідальність, спостережливість, активність, освіченість, захопленість, зацікавленість, надійність, цілеспрямованість тощо. Кожна група зачитує свій список і, після спільного обговорення, складається загальна схема потрібних якостей.

5. Вправа «Відверто кажучи»

Мета: зміцнити групову довіру до оточуючих, зняти внутрішнє напруження, страхи, стимулювати відвертість.

Матеріал: картки з незакінченими реченнями.

Інструкція: В центрі кола знаходиться набір карток. Кожен з учасників має по черзі виходити і брати по одній картці. Необхідно, не роздумуючи, максимально швидко, закінчити фразу. Якщо члени групи відчують нещирість будь-кого з учасників, йому доведеться взяти іншу картку з новим текстом і відповісти знову.

Приблизний зміст карток:

Відверто кажучи, коли я думаю про природу ...

Відверто кажучи, коли я спілкуюся з людьми ...

Відверто кажучи, коли я замислююся про екологічні проблеми ...

Відверто кажучи, коли я вмикаю телевізор і бачу передачу про тварин ...

Відверто кажучи, коли у мене вільний час ...

Відверто кажучи, коли я ходжу в ліс ...

Відверто кажучи, коли я чую про катастрофи...

Відверто кажучи, коли я дивлюся передачі про природу ...

Відверто кажучи, коли я беру участь в тренінгу ...

У якості обговорення, студенти мають відповісти на питання: «Чи важко було закінчувати запропоновані фрази?», «Чи дізналися ви що-небудь нове про учасників групи?», «Які ваші життєві найважливіші цілі на даний момент?»

6. Вправа «Вітальний лист»

Мета: стимулювання позитивного настрою, підвищення групової згуртованості, розвиток почуття емпатії.

Інструкція: Потрібно написати вітання учасникам заняття на аркушах паперу і покласти їх в скриньку. Потім учасники випадково беруть аркуші зі скриньки, зачитують вітання і залишають собі на пам'ять про зустріч.

Аналіз здійснюється за такими питаннями: Чи важко було написати привітання? Як ви себе почували, коли зачитували ваше привітання? Що відчували, коли прочитали вітання іншого учасника?

Заняття № 3

Мета: Розвиток комунікативних навичок, формування дбайливого ставлення до навколишнього середовища, усвідомлення здобувачами освіти важливості активної діяльності з охорони навколишнього середовища, усвідомлення цілісності природного середовища.

1. Привітання.

Мета. Зближення учасників, розвиток комунікативних навичок.

Хід роботи: Учасники по колу вітаються один з одним, обов'язково називаючи співрозмовника по імені.

Питання для аналізу: Що відчуваєте після вправи? Що відчували, коли до вас зверталися? Коли ви зверталися до учасників групи?

2. Вправа «Дорималюй і передай»

Мета: зняття психофізичної напруги, згуртування групи.

Інструкція: Візьміть аркуш білого паперу і виберіть найприємніший колір олівця або фломастера. Зверху листа напишіть своє ім'я і тваринау або рослину, яку ви будете малювати. За командою починається малювання. Потім листки із малюнком передаються по колу, а учасники, за бажанням, можуть доповнювати зображення, але всі малюнки мають повернутися до їх авторів.

Студенти мають відповісти на запитання: Чи сподобався кінцевий результат? Чи можете визначити, хто і що домалював на малюнках?

3. Вправа «Три аргументи».

Мета: усвідомлення важливості активної діяльності з охорони навколишнього середовища.

Інструкція тренера: «Є люди, які не розуміють важливості дбайливого ставлення до природи. Я пропоную вам на адресу таких людей (спочатку

попрацювати індивідуально, а потім розділитися на малі групи) подумати і сформулювати три найбільш вагомні аргументи на захист природи. Намагайтеся добрати дійсно вагомні аргументи. У якості підсумку можна запропонувати об'єднати всі аргументи в один список.

Питання для аналізу:

1. Чим сподобалася, а чому не сподобалася робота в групах?
  2. Як ви думаєте, чому у багатьох аргументи збігалися?
  3. Про що змусила задуматися ця вправа?
  4. Що нового дізналися для себе?
  5. Як будете застосовувати набуті знання у житті?
4. Вправа - гра «Бінго - Червона книга».

Мета: закріплення вже наявних і розширення знань про тварин, занесених до Червоної книги України, розвиток відповідальності у питаннях взаємодії людини з природою.

Обладнання: таблиця з зображенням тварин – представників Червоної Книги України.

Інструкція: Ви знайомі з Червоною книгою України? Зараз я пропоную вам ще раз згадати тих тварин і птахів, які занесені до неї, і живуть поруч з нами.

За сигналом тренера, студенти можуть почати підходити один до одного і просити розписатися в клітинці таблиці саме з тим твариною, за якого віддає свій голос (обирається тварина, що найбільше потребує захисту і охорони). Тільки одного разу кожен з учасників може поставити своє ім'я у таблиці іншого члена групи. Той, хто раніше і швидше за всіх збере підписи, кричить «Бінго» і гра зупиняється. Далі відбувається групове обговорення результатів.

При обговоренні важливо зацентувати увагу на тому як можуть бути використані знання на практиці у подальшому житті.

4. Вправа «Улюблений куточок природи»

Мета: розвиток прийняття світу іншої людини, бажання співпрацювати з ним, усвідомлення того, що втручання у внутрішній світ іншого може викликати неприємні, відповідні реакції.

Трене просить учасників:

- 1) зручно влаштуватися, закрити очі і уявити той куточок природи, в якому вони хотіли б опинитися;
- 2) відкрити очі і на аркуші почати малювати образ своєї уяви;
- 3) за сигналом передати лист сусідові зліва;
- 4) зрозуміти, що хотів зобразити автор і домальовувати задумане;
- 5) за командою повернути малюнок;
- 6) вивчити результат і проаналізувати свої переживання.

Активізувати обговорення у руслі того, що людина постійно змінює природу своїм втручанням. Після вправи здобувачі освіти можуть розмістити свої малюнки на дошці.

5. Вправа «Лист-протест».

Мета: формування позитивного ставлення учнів до навколишнього середовища, усвідомлення цілісності природного середовища.

Хід проведення: тренер просить учасників розділитися на три команди, кожна з яких має написати протест від імені будь-якого природного об'єкта проти надмірного втручання людини. Запропонувати вагомі аргументи.

У ході обговорення необхідно зацентувати увагу на силі та обгрунтованості аргументів студентів.

6. Вправа «Самий розумний, або я ніколи не ...»

Мета: формування почуття відповідальності за свої слова і вчинки щодо навколишнього середовища.

Хід проведення: Тренер просить учасників вийти з кола і стати у дві шеренги. Повернутися обличчям один до одного. Потрібно наводити приклади того, як студенти намагаються в повсякденному житті зберігати цілісність

навколишнього середовища, не завдаючи шкоди. Починати речення необхідно словами «Я ніколи не ...». За кожне висловлювання учасник команди отримує жетон. У кінці вправи підраховуються результати обох команд.

Аналіз вправи відбувається у контексті акцентуації на продуктивних природоохоронних діях.

7. Підсумки заняття.

Заняття № 4

Мета: розвиток емпатії до навколишньої природи, розуміння необхідності дбайливого ставлення до неї.

1 етап. Вступний (підготовка до роботи)

Мета: виявити знання учнів з даної теми на початковому етапі, створити настрій для роботи.

1. Вправа «Візьмемося за руки, друзі!»

Матеріал: крейда, дошка

Форма проведення: фронтальна

Час: 5 хвилин.

Хід проведення. Педагог запитує: «Як ти розумієш, що таке біорізноманіття?» Кожен учасник повинен висловити своє припущення, використовуючи різні асоціації та після цього взяти сусіда за руку. В результаті на дошці заповнюється таблиця, а всі учасники утворюють замкнене коло. Обговорення вправи здійснюється через аналіз висловлених понять і акцентуацію на емоційних переживаннях єдності та згуртованості.

2. Вправа «Ламати не будувати»

Форма проведення: фронтальна

Хід проведення. Учні стоять, тримаючись за руки, і висловлюють свої думки з питання «У чому причини втрати біорізноманіття?» Кожен учасник пропонує свою точку зору. Ведучий не виправляє і не коментує відповіді. Це

знімає напругу, пов'язану з боязною дати неправильну відповідь. Після відповіді учень відпускає руку сусіда. Думки записуються на дошці.

3. Вправа «Право на життя»

Процедура: Ведучий знайомить учнів з двома точками зору щодо проблеми зниження біорізноманіття.

1. Проблема зникнення видів переоцінюється. Більшість вимираючих видів чисельно невелику, займають відносно малу площу, чутливі до будь-яких змін навколишнього середовища. Ці види і так «не мешканці» на планеті. Будь-яка діяльність людини завдає їм шкоди і це неминуче. Їх зникнення не може вплинути на стан планети в цілому. Вимруть одні - їх нішу займуть інші. Немає сенсу переживати про зникнення кожного черв'яка чи комахи.

2. Не нам вирішувати чи мають живі організми право на життя. Ми не маємо права відбирати життя в іншій людини, так само як і у будь-яких інших живих істот. Не ми їх створили, не нам знищувати. Ми не знаємо якому з нині існуючих видів належить зіграти важливу роль у нашій історії. Ми не зможемо існувати без них.

Учні розташовуються зліва чи справа від тренера залежно від того, якої точки зору вони дотримуються. Пропонується аргументувати свій вибір. Після цього тренер ставить питання і в міру того, як учні відповідають, пропонує змінювати своє положення, залежно від зміни позиції.

Перелік можливих питань для формування коректної природоохоронної позиції:

Уявіть собі, що ви середньовічний лицар.

Чи потрібна вам звичайна цвіль? (Відповідь аргументуйте, з позицій знань про природу тих часів)

Чи можна її знищити?

Уявіть собі, що ви захворіли і вам потрібні антибіотики.

Чи допоможе вам звичайна цвіль?

(Відповідь аргументуйте, поясніть зв'язок між цвіллю й антибіотиками)

Що б сталося, якби в середні віки знищили всю цвіль?

Запропонуйте здобувачам освіти, остаточно розділитися на групи за первинної проблеми. Попросіть студентів, які змінили свою точку зору, обґрунтувати своє рішення.

4. Вправа «Один за всіх і всі за одного».

Матеріал: картки з паперу, на одній стороні яких записані назви тварин (песець – 1, вовк – 1, олень – 2, заєць – 3, лемінг – 15)

Форма проведення: фронтальна

Хід проведення: Кількість карток залежить від числа учасників, але карток з лемінгами має бути значно більше (можна взяти інших тварин).

Запропонуйте учасникам взяти картки і не показуючи їх один одному запам'ятати назву тварини. Студенти стають в коло і міцно триматися за руки. Основне завдання не дати розірвати коло. Тренер пояснює, що коло – це екосистема, стійкість якої залежить від різних факторів. Всі учасники – це тварини, між якими існує тісний взаємозв'язок. Учитель називає тварину й член групи, якому дісталася відповідна картка, намагається вирватися з кола, інші хочуть його утримати. Коли педагог вимовляє слово «лемінг» – названа особа виходить з кола й екосистема руйнується.

Обговорення ситуації:

1. Що відбувається з екосистемою, коли в ній зникають окремі особини?
2. Що відбувається з екосистемою при зникненні численних видів?
3. Від чого залежить стійкість екосистеми?
5. Вправа «Земля одна на всіх»

Матеріал: тези Конвенції про біологічне різноманіття

Хід проведення: Клас ділиться на 3–4 групи. Кожній пропонуються обрати певні тези Конвенції про біологічне різноманіття прийнятої в Ріо-де-Жанейро у 1992 році.

Причини втрати біологічного різноманіття:

- зростання чисельності населення;
- зростання споживання ресурсів;
- зневажливе ставлення до біологічних видів та екосистем;
- погано продумана державна політика в питаннях природокористування;
- негативний вплив міжнародної торгівлі;
- несправедливий розподіл ресурсів;
- нерозуміння значення біологічного різноманіття

Тренер пропонує студентам, працюючи в групах, вибрати 1 - 2 найбільш значущих причини і підготувати аргументовану відповідь. Після обговорення відповісти на питання: «Чому проблема втрати біологічного різноманіття є спільною для всіх держав?»

6. Висновок (рефлексія)

Мета: дізнатися чи змінилося ставлення учнів до проблеми після тренінгового заняття.

У кінці заняття тренер пропонує здобувачам змінити або доповнити списки своїх думок, які вони заповнювали у перших вправах і розповісти про свої враження (за бажанням).

Заняття № 5

Мета: розширення уявлень про екологічні зв'язки.

1. Привітання
2. Вправа «Візуалізація почуттів».

Цілі: розширення уявлень про об'єкти природи, стимулювання інтересу до них, розвиток емпатії та уяви.

Матеріали і підготовка: аркуші паперу з написаним словом, що позначає певний емоційний стан, олівці.

Хід проведення: Учасники тренінгу отримують листок паперу з написаним словом. Вони мають зобразити малюнок з використанням об'єктів

природи (рослини, тварини). Малюнок повинен розкривати весь спектр прояву цього емоційного стану. По завершенню роботи учасники пояснюють, що і чому вони зобразили та відчували, коли малювали.

Список пропонованих слів: радість, щастя, великодушність, захват, надія, здивування, захоплення, горе, печаль, гнів, нещастя, смуток, байдужість, розчарування.

3. Вправа «Рекламний ролик».

Цілі: отримання зворотного зв'язку, розширення уявлень про об'єкти природи, формування екологічного світогляду.

Матеріали і підготовка: Учасники розбиваються на групи по 4-5 осіб.. Обговорюється час підготовки : 8-10 хвилин. Кожна група отримує картку із визначеним природним об'єктом для реклами.

Хід проведення. Вступне слово тренера: «Магазин нам запропонував список товарів, які ми маємо представити публіці так, щоб покупець міг побачити кращі сторони цього товару і зацікавитися його покупкою. Об'єктом ваших рекламних роликів будуть живі об'єкти флори і фауни, представлені в магазині. При розробці ролика, ви маєте враховувати вік і стать категорії населення на яку буде розраховано рекламу. Акцентуйте увагу на перевагах товару. Після того як ви сплануєте ролик, то маєте його інсценувати.

Вправа завершується обговоренням і рефлексією власних переживань з приводу представлення об'єктів флори і фауни у рекламному ролику. З'ясовується найкраща реклама природи.

4. Вправа «Ритуали і традиції».

Основні цілі: розвиток екологічної грамотності, корекція цілей взаємодії з природою.

Хід проведення. Тренеру необхідно розшукати в літературі опис ритуалів, пов'язаних із взаємодією людини з природою. Це можуть бути ритуали перед початком полювання первісних людей, ритуали «милування» природою у

японців тощо. Спочатку ведучий зачитує опис певного ритуалу, потім учасники повинні самі створити свій ритуал будь-якої діяльності, пов'язаної з природою: збирання грибів, рибного лову, лісової прогулянки. Учасники розподіляються у групи по 3-5 осіб і розробляють природничий ритуал.

5. Вправа «Поділися враженнями».

Мета: допомогти учасникам усвідомити зміни свого світогляду.

Хід роботи. Здобувачі, сидячи в колі, передають м'яку іграшку і розповідають про свої нові враження, побажання, емоції та інформацію, що вони отримали у процесі заняття.

Заняття № 6.

Мета: розширити знання про екологічні проблеми, суб'єктивний екологічний простір; формувати мотивацію до природоохоронної діяльності.

Обладнання: ножиці, клей, кольоровий папір, два ватмани, фломастери.

Хід заняття

Вправа 1. «Моє ім'я»

Назвіть своє ім'я і улюблену квітку чи тварину. Поясніть свій вибір.

Вправа 2. «Яблуко»

Мета – розширити знання студентів про обмеженість природних ресурсів, сформувані уявлення про реальні розміри планети та доступність її багатств.

Хід вправи: ведучий демонструє студентам яблуко і пояснює, що воно символізує планету Земля. Ключове питання, на яке мають дати відповідь студенти: «Яку частину Землі ми можемо використовувати?» Усі висловлюють свої міркування. Після цього ведучий розрізає «Землю» на 4 частини і відкладає 3 з них, що символізують океани солоної води (75 % планети). Частину, що залишилась, розділяє пополам. Останній шматочок потрібно розділити на: території непридатні до вирощування сільськогосподарських культур.

На кінцевому етапі вправи варто обговорити обмеженість ресурсів природи. Дати відповідь на питання: чому більшість людей вважає, що ресурсів усім вистачить?

Вправа 3. «Довкілля»

Учасники отримують кольоровий папір, клей, ножиці, фломастери. Необхідно, користуючись цими засобами побудувати макет оточуючого середовища, а потім зруйнувати його. Тренер має зацентувати увагу на переживаннях, що виникали у процесі конструювання та руйнування макету.

Вправа 4. «Цінності»

Слово тренера. Кожен із вас має описати ресурси природи, без яких він не може жити (5–6 слів). Далі, по чергово викреслюйте слова з цього списку і уявіть, яким буде життя без кожної з цих складових. Отже, виникає протиріччя: ми не завжди бережемо свої цінності, хоча вони є необхідні для нашого нормального життя.

Студенти мають запропонувати пояснення такої тенденції. Тренер уважно слухає відповіді та відстежує суперечності, фіксуючи їх на дошці.

Приклади можливих протиріччя:

1. Я хочу, щоб вулиці були чистими, проте це залежить не тільки від мене.
2. Я згоден, що існує проблема недостачі прісної води, прот не в нашій місцевості.

Вправа 6. «Дискусія»

Тренер пропонує знайти шляхи розв'язання проблеми недостатності природних ресурсів. Учасники поділяються на дві групи – «мешканці міста» та «екологи». Екологи мають переконати мешканців міста вступити до їх лав та дотримуватися природоохоронної поведінки. Завдання для «містян»: вказати на причини, що заважають їх екологічній поведінці.

Тренер має регулювати дискусію.

Вправа 7. «Оратори»

Завдання. Учасникам необхідно виголосити промову на тему: «Ми маємо жити в гармонії з природою».

Вправа 8. «Підсумки»

Це заняття є особливо важливим, оскільки визначає не тільки рефлексію конкретної зустрічі, а підсумки курсу, в цілому.

Варто коротко проаналізувати особливості реалізації тренінгу екологічної грамотності для майбутніх педагогів професійного навчання. Так, на початку тренінгових занять фіксувалося низьке бажання членів групи до співробітництва, що можливо було пов'язано зі статусом тренера (студент, а не викладач). Проте, на другому третьому місці у більшості членів групи сформувалася стійка мотивація на виконання вправ, що визначалося, зокрема, стабілізацією психологічного клімату. Крім того, додатковим фактором, що міг негативно вплинути на роботу був час проведення тренінгу – після закінчення основних навчальних занять, тому здобувачі освіти збиралися додому, що завало готовності виконувати вправи.

На нашу думку, обрана форма роботи (а саме еколого-психологічний тренінг) була вдалою для формування екологічної грамотності студентів, оскільки стимулювала зацікавленість, пізнавальний інтерес та формувала відповідний емоційний фон для продуктивної діяльності.

2.2. Аналіз та інтерпретація результатів експериментальної роботи

Дослідницько-експериментальна перевірка ефективності розробленого тренінгу формування екологічної культури у майбутніх педагогів професійного навчання проходила на базі Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка зі студентами факультету технологічної та професійної освіти, які навчаються за спеціальністю 015.18

Професійна освіта (Технологія виробництва і переробки продуктів сільського господарства).

Для підтвердження ефективності проведеного еколого-психологічного тренінгу було здійснено порівняльний аналіз результатів первинної й вторинної діагностики показників екологічної грамотності студентів. Було сформовано дві вибірки: експериментальну (здійснювався формувальний вплив) та контрольну (відсутність впливу). Обидві групи створено на основі студентів факультету технологічної і професійної освіти з представників спеціальностей, що спрямовані на підготовку педагогів професійного навчання. Кількісний склад груп – 20 осіб (при цьому, дотримано схожості гендерного та вікового розподілу). Первинна діагностика здійснювалася до проведення формувального впливу (на початку вересня 2020-го), а вторинна – після закінчення експериментальної роботи (кінець жовтня 2020-го). У якості основних діагностичних засобів використано: вербальну асоціативну метдику «ЕЗОП» (встановлення домінантної установки у ставленні до природи) (додаток А); тестові завдання на виявлення розвитку когнітивного компоненту готовності до природоохоронної діяльності (додаток Б); програму самоаналізу природоохоронної поведінки (додаток В); опитувальник Е-30 – визначення переважаючого ставлення до оточуючого світу (додаток Г). Таким чином визначається когнітивний, поведінковий та емоційний компонент екологічної грамотності майбутніх педагогів професійного навчання.

Проаналізуємо отримані результати.

Першими проаналізуємо зміни, що відбулися в природничих установках майбутніх педагогів професійного навчання (табл. 2.1., рис. 2.1., рис. 2.2.). Бачимо, що у контрольній групі ситуація з розподілом установок у ставленні до природи не змінилася. Так, естетична установка зафіксована у 20 % опитаних, когнітивна у одного досліджуваного, етична у одного опитаного після

здійснення формувального впливу, а прагматична у 75 % до початку експерименту і у 70 % після закінчення тренінгу (рис. 2.1.).

Таблиця 2.1

Зміни домінантних установок у ставленні до природи на початку та після експериментального впливу

Домінантна установка	Кількість студентів (%)			
	Контрольна група		Експериментальна група	
	До формувального впливу	Після формувального впливу	До формувального впливу	Після формувального впливу
Естетична	20	20	30	30
Когнітивна	5	5	5	10
Етична	0	5	0	40
Прагматична	75	70	6	20

Аналізуючи результати первинної і вторинної діагностики експериментальної групи, можна зробити висновки про позитивну динаміку ставлення до природи після проведення тренінгу. Так, естетичну установку у ставленні до природи зафіксовано у 30 % опитаних перед початком та після здійснення тренінгових занять. Показники дослідницького ставлення зросли несуттєво – з 5 % до 10 %. Найбільші зміни спостерігаються у динаміці етичної та прагматичної установок. Зокрема, відсоток осіб з домінуючою природоохоронною установкою зріс від повної відсутності до 40 %, а частка досліджуваних з переважанням прагматичної, меркантильної установки зменшилася з 65 % до 25 %. Тобто, можна стверджувати ефективність тренінгу у плані формування установок на збереження та охорону природи.

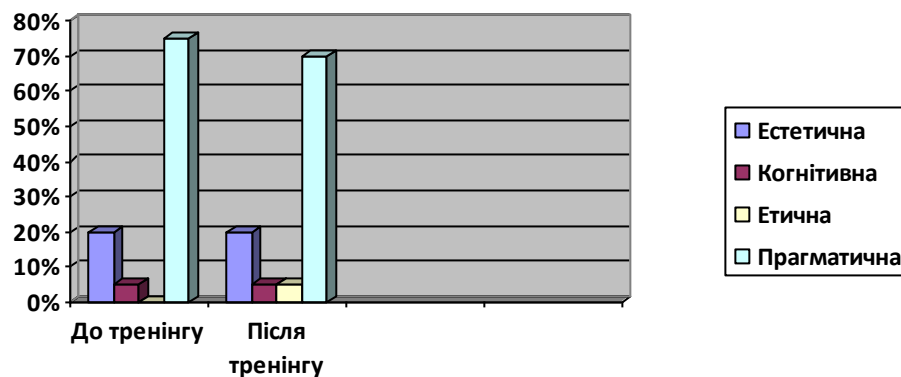

Рис. 2.1. Динаміка змін домінантних установок у ставленні до природи (контрольна група)

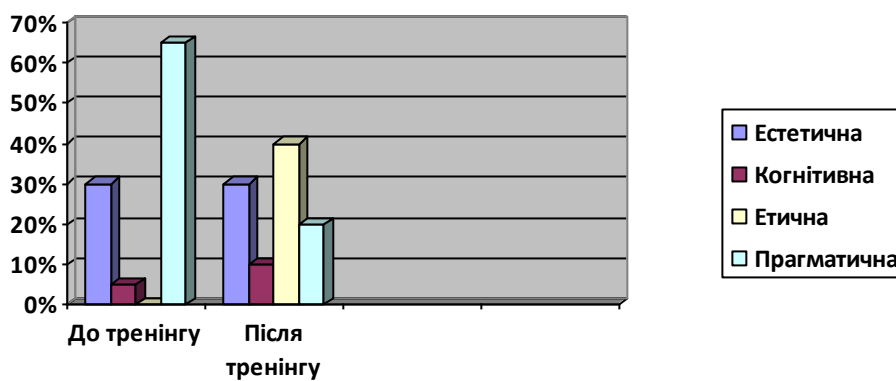

Рис. 2.2. Динаміка змін домінантних установок у ставленні до природи (експериментальна група)

Далі було проаналізовано тенденції когнітивного комопненту екологічної грамотності обумовлені реалізацією тренінгової програми (табл. 2.2., рис. 2.3., рис. 2.4.). Отримані результати діагностики свідчать, що у сформованих вибірках перед початком експериментального впливу спостерігалось

домінування низького рівня екологічних знань. Така ситуація може бути пов'язана, зокрема, з недостатньою представленістю природничих навчальних дисциплін в освітньому процесі майбутніх педагогів професійного навчання.

Таблиця 2.2

Зміни когнітивного компонента готовності до природоохоронної діяльності до початку та після експериментального впливу

Рівень розвитку компоненту	Кількість студентів (%)			
	Контрольна група		Експериментальна група	
	До формувального впливу	Після формувального впливу	До формувального впливу	Після формувального впливу
Низький	85	90	80	30
Середній	15	10	20	65
Достатній	0	0	0	5

Рис. 2.3. Динаміка когнітивного компонента екологічної грамотності (контрольна група)

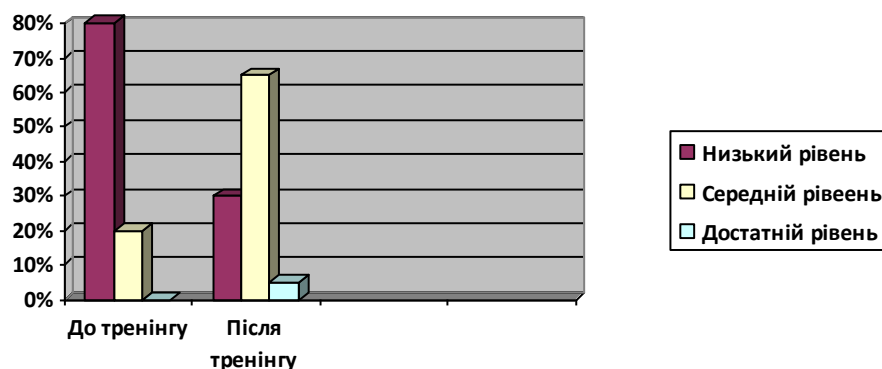

Рис. 2.4. Динаміка когнітивного компонента екологічної грамотності (експериментальна група)

Таблиця 2.3

Зміни поведінкового компонента екологічної грамотності до початку та після експериментального впливу

Рівень розвитку компоненту	Кількість студентів (%)			
	Контрольна група		Експериментальна група	
	До формувального впливу	Після формувального впливу	До формувального впливу	Після формувального впливу
Низький	25	25	20	5
Середній	65	65	70	55
Високий	10	10	10	40

У контрольній групі, перед початком тренінгу, низький рівень розвитку когнітивного компонента екологічної грамотності виявлено у 85 %, а середній у 15 % опитаних. Показово, що в обох групах відсутні достатні показники досліджуваної складової. У кінці експериментального циклу в контрольній вибірці низький рівень виявлено у 90 % студентів, а середній у 10 %. Тобто,

отримані результати, дають підстави стверджувати стабільність когнітивного компоненту в контрольній групі.

Аналіз результатів первинної й вторинної діагностики експериментальної групи свідчить про позитивну динаміку когнітивного компоненту. Після проведення екологічного тренінгу показники низького рівня знизилися з 80 % до 30 %, а середнього підвищилися з 20 % до 65 %. Високий рівень залишився практично без змін (підвищився лише в однієї досліджуваної). Звісно, не зважаючи на позитивні трансформації, розроблені заняття є недостатніми для підвищення когнітивного компоненту до достатнього рівня або ж інтенсивність і тривалість програми вимагає оптимізації. Проте, без системної зміни освітнього процесу майбутніх педагогів професійного навчання у напрямі його оптимізації неможливо ефективно підвищити когнітивний компонент екологічної грамотності.

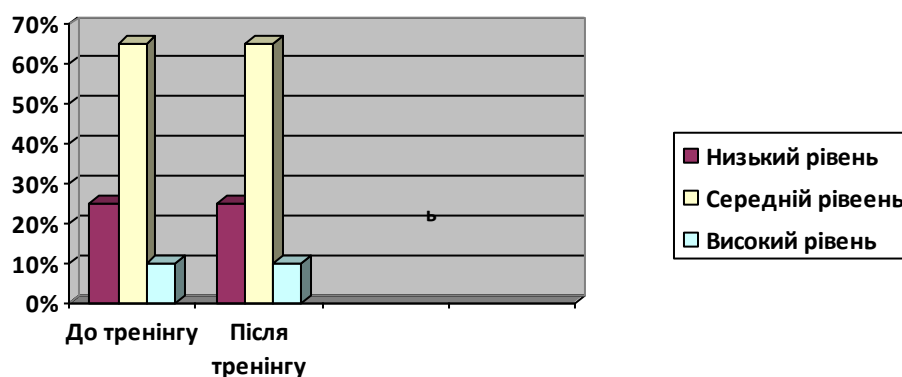
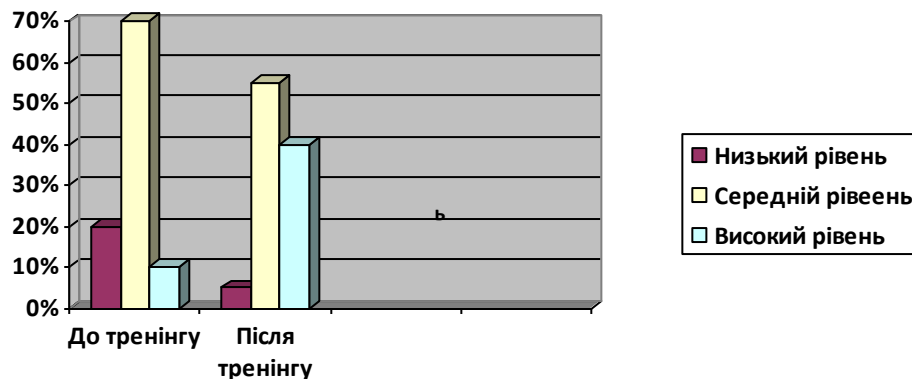

Рис. 2.5. Динаміка поведінкового компоненту екологічної грамотності (контрольна група)

Рис. 2.6. Динаміка поведінкового компоненту екологічної грамотності (експериментальна група)

Сформованість поведінкового компоненту екологічної грамотності (спрямованість поведінки на збереження та захист природи) визначалася на основі проведення анкети самоаналізу. При цьому, низький рівень означеного компоненту відповідає поведінковим проявами, що чинять шкоду оточуючому середовищу; середній рівень – фрагментарній екологічній поведінці; високий рівень визначає стабільну природоохоронну поведінку.

Результати первинної і вторинної діагностики представлені у таблиці та діаграмах (табл. 2.3., рис. 2.5, рис. 2.6.). Бачимо, що у контрольній групі низький рівень зафіксовано у 25 % досліджуваних; середній рівень виявлено у 65 %; високий рівень діагностовано у 10 %. Результати залишилися незмінними після здійснення формувального впливу.

Після проведення екологічного тренінгу в експериментальній групі виявлено суттєві зміни природоохоронної поведінки: низький рівень знизився від 20 % до 5 %; середній рівень знизився від 70 % до 55 %; високі показники зросли від 10 % до 40 % опитаних. Отже, отримані результати свідчать про ефективність розробленого тренінгу у плані формування природоохоронної поведінки як складової екологічної грамотності.

Таблиця 2.4

**Зміни ставлення до оточуючого середовища до початку та після
експериментального впливу**

Домінуюче ставлення	Кількість студентів (%)			
	Контрольна група		Експериментальна група	
	До формувального впливу	Після формувального впливу	До формувального впливу	Після формувального впливу
Самозбереження	45	45	50	15
Соціозбереження	45	45	45	45
Природозбереження	10	10	5	40

Зміни у ставленні до оточуючого середовища оцінювалися за трьома критеріями: самозбереження, природозбереження, соціозбереження (табл. 2.4., рис. 2.7., рис. 2.8.).

Результати діагностики учасників контрольної групи є стабільними протягом експериментальної роботи: домінування самозбереження виявлено у 45 % студентів, домінування соціозбереження також виявлено у 45 % здобувачів, природозбереження переважає у 10 %.

В експериментальній вибірці фіксуються зміни означених критеріїв: домінування самозбереження знижується з 50 % до 15 % опитаних, водночас переважання орієнтації на природозбереження зростає з 5 % до 40 % учасників вибірки. При цьому, відсоток студентів з домінуванням соціозбереження не змінився у процесі експериментального впливу (залишився на рівні 45 %).

Отримані результати вказують на позитивний вплив еколого-психологічного тренінгу на підвищення орієнтації до природозбереження.

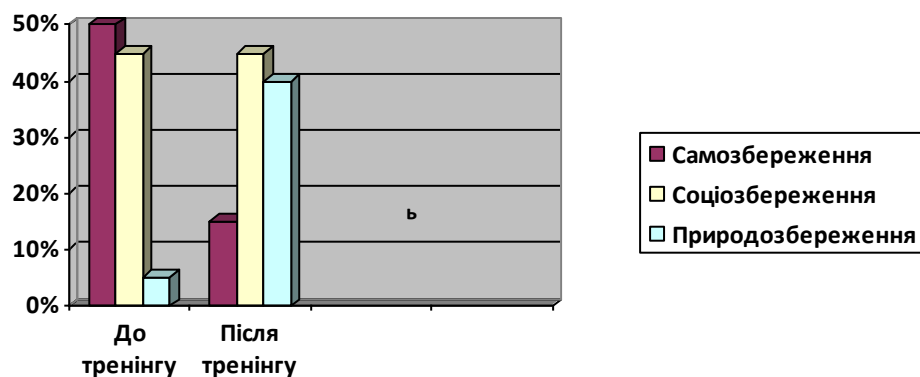

Рис. 2.7. Динаміка ставлення до оточуючого середовища (контрольна група)

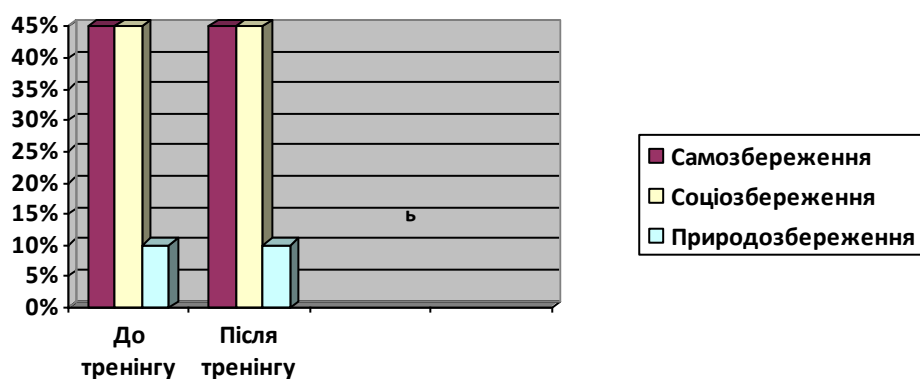

Рис. 2.8. Динаміка ставлення до оточуючого середовища (експериментальна група)

Отже, аналіз результатів первинної і вторинної діагностики у контрольній та експериментальній вибірках свідчить про ефективність розробленого тренінгу формування екологічної грамотності майбутніх педагогів професійного навчання.

ВИСНОВКИ

У підсумку теоретичного аналізу проблеми та аналізу результатів проведеної експериментальної роботи стосовно формування екологічної грамотності у майбутніх педагогів професійного навчання, можна зробити такі узагальнення:

1. Екологічна грамотність майбутніх педагогів професійного навчання – це здатність здобувачів освіти сприймати і оцінювати стан природних систем, вживати відповідних заходів для їх підтримки, відновлення або поліпшення, що передбачає можливість приймати відповідальні рішення, у тому числі й щодо природоохоронної поведінки.

Виокремлюють чотири компоненти екологічної грамотності: знання, вміння, емоційне сприйняття й екологічно відповідальна поведінка. Важливо, що екологічно грамотна особистість розуміє принципи й основи практичної екології.

2. Можна виокремити низку методів формування екологічної грамотності у контексті вищої освіти: метод мозкового штурму, метод проблемного навчання, метод проектів, ділова гра (імітація формування й реалізації управлінських рішень стосовно екологічної проблематики); «кейс-стаді» (дослідження, що передбачає опис і аналіз типових екологічних ситуацій); метод аналізу конкретних надзвичайних ситуацій; навчально-рольова дискусія; дослідницька діяльність; природоохоронна практична діяльність.

3. Якість підготовки педагогів професійного навчання визначається низкою теоретико-методологічних позицій. У цьому контексті, важливим аспектом є формування екологічної грамотності студентів, що визначається, зокрема, трансформацією підходів до виробничої практики та збільшенням творчих завдань відповідної тематики.

4. У якості інструменту формування екологічної грамотності студентів було обрано соціально-психологічний тренінг. Вибір такої форми роботи було обгрунтовано її ефективністю у когнітивних змінах та емоційною привабливістю для здобувачів освіти, що інтенсифікує роботу учасників та підвищує продуктивність впливу. Мета розробленого тренінгу – формування екологічного світогляду та екологічної грамотності здобувачів освіти, дбайливого, гуманного ставлення до навколишнього середовища, усвідомлення учасниками важливості активної діяльності з охорони навколишнього середовища. Загальна кількість тренінгових занять, що відбувалися по два рази на тиждень, шість зустрічей. Тривалість одного заняття – 1 – 1,5 години. Кількісний склад учасників тренінгової групи – 20.

5. Для перевірки ефективності експериментального впливу було сформовано дві вибірки – експериментальну та контрольну. У результаті аналізу результатів первинної і вторинної діагностики було виявлено позитивні зрушення за різними компонентами екологічної грамотності: когнітивним, емоційним, поведінковим. Тобто, розроблений нами тренінг формування екологічної грамотності для майбутніх педагогів професійного навчання продемонстрував свою ефективність.

Подальшими перспективами вивчення проблеми формування екологічної грамотності у майбутніх педагогів професійного навчання вбачаємо у розробці та перевірці ефективності спеціальних навчальних курсів відповідно специфіки освітніх програм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агейкіна Р.В. Екологічне виховання: досвід організації // *Виховна робота в школі*. 2005. Січ. (№ 1). С. 28–29.
2. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія: підручник для студентів, аспірантів та молодих викладачів вищ. навч. закладів. Київ, 1998. 560 с.
3. Баюрко Н. В. Педагогічні умови формування екологічної компетентності майбутнього вчителя біології // *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Сер. : Педагогічні науки*. 2016. Вип. 31. С. 41-49.
4. Бібік Н. М. Проблема профільного навчання в педагогічній теорії і праці [Текст] / Н. М. Бібік // *Математ. в шк.* – 2006. – № 1. – С. 2 – 6.
5. Білецька Г. А. Критерії, показники й рівні сформованості природничонаукової компетентності майбутніх екологів // *Освіта та педагогічна наука*. 2014. Вип. 2 (163). С.19–24.
6. Бойко М. М., Самусь Т. В. Науково-методичні засади впровадження в освітній процес інноваційних технологій навчання. *Тенденції розвитку професійної та технологічної освіти в умовах ринку праці: Матеріали Міжнародної інтернет-конференції молодих учених і студентів, м. Глухів, 3 квітня 2019 р. Глухів, 2019. С. 35 – 37.*
7. Бузенко Л. І. Організаційно-педагогічні умови формування еколого-валеологічної компетентності майбутніх вчителів // *Професійні освіта: методологія, теорія та технології*. 2018. № 7. С. 43 – 56.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст] / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.

9. Власова О. І. Педагогічна психологія : навч. посібник [Електронний ресурс] / О. І. Власова — К. : Либідь, 2005. – 400 с. – Режим доступу : <http://nadoest.com/vlasova-oi-pedagogichna-psihologiya-navch-posibnik-k-libide>.
10. Войтова Л. Формування екологічної культури майбутніх соціальних педагогів у педагогічному ВНЗ // *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2012. Вип. 5 (Ч. 1). С.144–150.
11. Волкова Н. П. Педагогіка [Текст] : навчальний посібник / Н. П. Волкова – Вид. 2-е, перероб., допов. – К. : Вид. центр «Академія», 2007. – 616 с.
12. Володько В. Педагогічна система навчання: теорія, практика, перспективи : навч. посіб. Київ, 2000. 148 с.
13. Волошина О. В. Педагогіка інновацій у вищій школі : навч.-метод. посіб. Вінниця, 2014. 161 с.
14. Галузевий стандарт вищої освіти України. Освітньо-кваліфікаційна характеристика бакалавра спеціальності 6.010100 «Професійне навчання. Механізація сільськогосподарського виробництва та гідромеліоративних робіт» напряму підготовки «Педагогічна освіта». – Вид. офіц. МОНУ. – К., 2004. – 48 с.
15. Гончаренко С. І. Український педагогічний словник [Текст] / С. І. Гончаренко. – Київ : Либідь, 1997. – 376 с.
16. Дехтяренко С. Г., Савіч І. О. Екологізація освітнього процесу як один із шляхів формування екологічної культури // *Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки*. 2019. № 2. С. 61 – 65
17. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: навчальний посібник. К.: Академвидав, 2004. 352 с.
18. Загальна психологія [Текст] : підручник / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук [та ін.]. – К. : Либідь, 2005. – 464 с.

19. Закон України «Про вищу освіту» [Електронний ресурс] / Верховна рада України. – Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2014. – № 37–38. – 2004 с. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.

20. Закон України «Про професійно-технічну освіту» [Електронний ресурс] / Верховна рада України. – Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1998. – № 32. – 215 с. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/103/98-%D0%B2%D1%80/page>.

21. Зінченко В. П. Навчально-дослідна робота у вищих педагогічних навчальних закладах [Текст] : навч. посібник / В. П. Зінченко, В. Б. Харламенко, І. М. Коренева. – Глухів : РВВ ГДПУ, 2006. – 78 с.

22. Зязюн І. А. Професіоналізм викладача вищого технічного закладу професійної освіти [Текст] / І. А. Зязюн // Допрофесійна педагогічна підготовка учнівської молоді в контексті реалізації цільової комплексної організації «Вчитель» : збірник науково-практичних матеріалів Всеукраїнської конференції. – Кривий Ріг, 1998. – С. 20–24.

23. Ігнатенко Г. В., Ігнатенко С. В., Логінов М. І., Росновський М. Г., Опанасенко В. П., Самусь Т. В., Вовк Б. І., Єрмоленко Є. І., Маринченко Є. О. Методичні рекомендації до проходження практик. Суми, 2018. 144 с.

24. Ігнатенко Г. В., Опанасенко В. П., Самусь Т. В. Генераторні установки. Урок із предмета «Трактори». Профтехосвіта. 2019. № 1(121). С. 52 – 59.

25. Ігнатенко Г. В., Опанасенко В. П., Самусь Т. В. Формування методичної компетентності педагогів професійного навчання в процесі педагогічних практик: навчально-методичний посібник. Суми, 2017. 112 с.

26. Ігнатенко Г. В., Самусь Т. В. Кривошипно-шатунний механізм. Урок із предмета «Спеціальна технологія». Профтехосвіта. 2019. № 8(128). С. 44 – 55.

27. Ільїна Н. М. Загальна психологія в екзаменаційних питаннях і відповідях [Текст] : навч. посібник / Ніна Михайлівна Ільїна. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2009. – 239 с.
28. Ільченко В.Р. Освітня програма «Довкілля». Концептуальні засади інтеграції змісту природничо-наукової освіти. Київ; Полтава : ПОПОПП, 1999. 211 с.
29. Качур І. В. Проблеми формування екологічної культури в освітньому середовищі // *Наука. Релігія. Суспільство*. 2011. № 2. С. 209-213.
30. Коваленко О. Е. Концепція професійно-педагогічної підготовки студентів інженерно-педагогічних спеціальностей [Текст] / О. Е. Коваленко, Н. О. Брюханова, О. О. Мельниченко // Проблеми інженерно-педагогічної освіти : зб. наук. пр. – Х., 2005. – Вип. 10. – С. 7 – 20.
31. Ковальчук В. І., Ігнатенко С. В., Росновський М. Г., Ігнатенко Г. В., Вовк Б. І., Опанасенко В. П., Самусь Т. В., Ігнатенко О. В. Підготовка майбутніх педагогів професійного навчання на засадах компетентнісного підходу : кол. монографія / за наук. ред. В. І. Ковальчука. Глухів: Глухівський НПУ ім. О. Довженка, 2020. 194 с.
32. Коцюбинська Н. Формування професійної компетентності у студентів ВНЗ. – Львів: СПОЛОМ, 2017. – 184 с.
33. Кравченко О. Компетентнісний підхід у професійній освіті. –Харків: Прапор, 2016. – 200 с.
34. Крокошенко О. Я. Складові професійно-педагогічної діяльності педагога професійного навчання у сучасній системі професійної освіти [Електронний ресурс] / О. Я. Крокошенко // Збірник наукових праць. – Луганськ : Вид-во ЛНУ ім. Тараса Шевченка. 2010. – №10 (197) – 223 с.
35. Кулешова В. В. Професійна підготовка майбутнього інженера-педагога [Текст] / В. В. Кулешова // Проблеми інж.-пед. освіти : зб. наук. пр. – Х. : Укр. інж.-пед. академія, 2005. – Вип. 10. – С. 299 – 303.

36. Курняк Л. М., Курняк О. А. Екологічне виховання студентів ВНЗ. *Зб. наук. пр. Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. Київ. 2012. № 5. С.109-114.
37. Литвиненко Н. Інноваційні технології у професійній освіті. – Київ: Видавництво Ліра, 2016. – 195 с.
38. Лузан П. Г. Наукові основи організації педагогічного процесу в аграрному закладі вищої освіти [Текст] : Монографія / П. Г. Лузан. – К. : Міленіум, 2015. – 330 с.
39. Лузан П. Г. Формування активності студентів у навчанні [Текст] / П. Г. Лузан, А. І. Дьомін, В. І. Рябець. – К. : Вища школа, 1998. – 192 с.
40. Лук'янова Л. Б. Екологічна компетентність майбутніх фахівців: навч.-метод. Посібник. Київ- Ніжин: ПП Лисенко, 2008. 243 с.
41. Лук'янова Л. Б. Екологічна освіта у професійно-технічних навчальних закладах: теоретичний і практичний аспекти: [монографія]. К.: Міленіум, 2006. 252 с.
42. Львовочкіна А. М. Основи екологічної психології: Навч. посіб. К. МАУП, 2004. 136 с.
43. Львовочкіна А.М. Моделювання розвитку екологічної культури студентської молоді [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://mdu.edu.ua/spaw2/uploads/files/Львовочкіна%20А.%20М..pdf>
44. Манойленко Н.В. Формування методологічної основи зв'язків між елементами теорії пізнання в процесі підготовки вчителів технологій // *Наукові записки. Серія: Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти. Кропивницький: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка*. 2016. Випуск 10. Частина 2. С.119–122.
45. Методологія і методи наукових досліджень [Текст] : навч. посібн. / О. М. Лівінський, О. І. Курок, В. М. Гридякін, В. П. Зінченко – Глухів : РВВ ГНПУ ім. О. Довженка, 2012. – 174 с.

46. Морозова Л. Виховання екологічної культури особистості // *Вища освіта України*. 2001. № 2. С. 88–92.
47. Науменко Г. Г. Екологічна культура та її виміри // *Нова парадигма: журнал наукових праць*. 2007. № 69. С.45–57.
48. Основи педагогіки і психології [Текст] : програма для вищих аграрних закладів освіти / А. І. Дьомін, В. Г. Слюсаренко, П. Г. Лузан [та ін.]. – К. : Аграрна освіта, 2000. – 10 с. (Передмова. Розділ “Теоретичні заняття”).
49. Отич О.М. Мистецтво у змісті професійної підготовки майбутнього педагога професійного навчання. Полтава: 2005. 227 с.
50. Оцінювання сформованості екологічних компетентностей: Навчально-методичний посібник / В.П. Карпенко, І.І. Мостов'як, Т.М. Пушкарьова. УНУС, 2017. Одеса: НУ «ОМА», 2017. 59 с.
51. Педагогічні технології у неперервній професійній освіті: [монографія] / С. О. Сисоєва, А. М. Алексюк, П. В. Воловик та ін.; за ред. С. О. Сисоєвої. Полтава : АСМІ, 2006. 230 с.
52. Прилепа І. М., Самусь Т. В. Науково-методичні засади впровадження в освітній процес хмарних технологій. *Підготовка майстра виробничого навчання, викладача професійного навчання до впровадження в освітній процес інноваційних технологій: Матеріали II Всеукраїнського науково-методичного семінару, м. Глухів, 01 листопада 2018 р. Суми, 2018. С. 125 – 127.*
53. Пузир Т. До екологічно стабільного суспільства через екологічну культуру // *Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф.* Переяслав-Хмельницький, 29 вересня-1 жовтня 2012. С. 23–25.
54. Раковець О. І., Самусь Т. В. Психолого-педагогічні умови формування професійного іміджу професійно-технічного навчального закладу. *Актуальні проблеми технологічної і професійної освіти: матеріали*

Міжнародної науково-практичної конференції, м. Глухів, 22-23 травня 2018 р. Глухів, 2018. С. 210 – 212.

55. Самусь Т. В. Теоретико-методичні засади формування здоров'язбережувальної компетентності майбутніх викладачів професійного навчання у процесі професійної підготовки. *Сучасні здоров'язбережувальні технології: монографія* / за заг. ред. проф. Ю. Д. Бойчука. Харків: Оригінал, 2018. С. 383 – 388.

56. Самусь Т. В. Формування здоров'язбережувальної компетентності майбутніх інженерів-педагогів у процесі професійної підготовки : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка. Глухів, 2016. 246 с.

57. Самусь Т. В. Формування здоров'язбережувальної компетентності майбутніх інженерів-педагогів у процесі професійної підготовки : автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04. Глухів, 2016. 23 с.

58. Самусь Т. В. Формування лідерських якостей у фаховій підготовці майбутніх викладачів професійного навчання. *Лідерство – фундаментальний інструмент комунікацій: європейський діалог*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Глухів, 14-16 вересня 2018 р. Глухів, 2018. С. 47 – 48.

59. Сем'янов С. С., Самусь Т. В. Теоретичні засади впровадження інтерактивного навчання у П(ПТ)ЗО. *Актуальні проблеми технологічної і професійної освіти*: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, м. Глухів, 14 травня 2020 р. Глухів, 2020. С. 277 – 279.

60. Сидоренко В. К. Основи наукових досліджень [Текст] : навч. посібник для вищих пед. закладів освіти / В. К. Сидоренко, П. В. Дмитренко – Київ : РНЦ ДІНІТ, 2000. – 259 с.

61. Словник-довідник з професійної педагогіки [Текст] / за ред. А. В. Семенової. – Одеса : Пальміра, 2006. – 364 с.

62. Срібненко О. Досвід формування екологічної компетентності. Біологія. 2013. №27 (399). С. 5-7.

63. Стрижак Н. І. Методичні особливості формування екологічної компетентності у студентів лісотехнічних коледжів / Режим доступу: <http://osvita.ua/school/technol/728/> 12.

64. Суржик О. М., Самусь Т. В. Особливості формування професійної компетентності майбутніх педагогів професійного навчання. *Актуальні проблеми технологічної і професійної освіти*: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, м. Глухів, 14 травня 2020 р. Глухів, 2020. С. 279 – 281.

65. Тарасенко Г. С. Взаємозв'язок естетичної та екологічної підготовки вчителя в системі професійної освіти: [монографія]. Черкаси: „Вертикаль”, 2006. 308 с.

66. Хилько М. І. Екологічна культура: стан та проблеми формування. К. : Знання, 1999. 36 с.

67. Хрипунова А. Л. Формування екологічної компетентності майбутніх інженерів – фахівців цивільного захисту [текст] : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.04; Харківський національний педагогічний ун-т ім. Г. С. Сковороди. Х., 2009. 20 с.

68. Хроленко М. В. Формування екологічної свідомості майбутніх вчителів початкових класів : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.04 ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. К., 2007. 20 с.

69. Шапран Ю. П. Екологічна компетентність майбутніх учителів біології: її сутність та діагностика // *Zbiór raportów naukowych. «Postępy w nauce w ostatnich latach. Nowych rozwiązań»*. (28.12.2012 - 30.12.2012) Warszawa: Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour», 2012. 100 str.

70. Шевель А. О. Роль освіти у формуванні екологічної культури // *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2008. Вип. 33. С. 33– 41. 246.

71. Шмалей С. В. Екологічна особистість: [монографія]. Київ :
Бібліотека офіційних документів, 1999. 232 с.

72. Щербатюк Л. Б. Формування професіоналізму майбутніх інженерів-
механіків у професійній підготовці [Текст] : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 /
Лариса Борисівна Щербатюк. – Одеса, 2007. – 263 с.

ДОДАТКИ

Вербальна асоціативна методика «ЕЗОП»

(С. Дерябо, В. Ясвін)

Виявлення типу домінантної установки у ставленні до природи

Інструкція: Вам будуть запропоновані слова й до кожного з них ще по п'ять слів. Виберіть одне з цих п'яти, яке для Вас найбільше пов'язане з головним. Довго не думайте над відповіддю, оскільки перша реакція найкраще відображає Ваш вибір.

1. **Ліс:** галявина (К), мурашник (З), заповідник (О), дрова (В), пісок.
2. **Лось:** сліди (З), лісник (О), трофей (В), каміння, роги (К).
3. **Трава:** поливати (О), силос (В), кора, роса (К), стебло (З).
4. **Озеро:** улов (В), шерсть, острови (К), молюск (З), очищати (О).
5. **Ведмідь:** павутина, господар (К), малина (З), рідкісний (О), шкура (В).
6. **Дерево:** осінь (К), кільця (З), вирощувати (О), меблі (В), сіно.
7. **Болото:** пуголовок (З), заказник (О), торф (В), яблука, туман (К).
8. **Качка:** заборона (О), печеня (В), світанок (К), гілка, кільцювання (З).
9. **Риба:** зябра (З), срібляста (К), нерест (О), смажити (В), пір'я.
10. **Сад:** барліг, квітучий (К), запилення (З), доглядати (О), урожай (В).
11. **Бобер:** спритний (К), різці (З), поширення (О), хутро (В), гриби.
12. **Природа:** краса (К), вивчення (З), охорона (О), користь (В).

Ключ

Кількість виборів кожного типу подається в процентному відношенні від максимально можливого, а потім їм присвоюються відповідні ранги: 1, 2, 3 і 4. Тип установки, що отримав найбільшу питому вагу (1 ранг), розглядається як домінувальний.

К – природа сприймається як об'єкт краси – естетична установка;

З – природа сприймається як об'єкт вивчення – когнітивна установка;

О – природа сприймається як об'єкт охорони – етична установка;

В – природа сприймається як об'єкт використання – прагматична установка.

**Тестові завдання на виявлення розвитку когнітивного компонента
готовності до природоохоронної діяльності в майбутніх педагогів
професійного навчання**

РІВЕНЬ 1

(1 бал за кожен правильну відповідь)

Оберіть одну правильну відповідь з кількох запропонованих.

1. Глобальні екологічні проблеми викликані в першу чергу:

☐ А. геологічними процесами;	☐ В. високими темпами прогресу;
☐ Б. космічними факторами;	☐ Г. зміною клімату.

2. Основними природними факторами, що впливають на чисельність людських популяцій є:

☐ А. особливості рельєфу місцевості;	☐ В. особливості клімату;
☐ Б. харчові ресурси і хвороби;	☐ Г. географічне положення країни.

3. Раціональне природокористування передбачає:

☐ А. діяльність, спрямовану на задоволення потреб людства;	☐ В. видобуток і переробку корисних копалин;
☐ Б. діяльність, спрямовану на науково обґрунтоване використання, відтворення та охорону природних ресурсів;	☐ Г. заходи, що забезпечують промислову і господарську діяльність людини.

4. Нестача питної води викликана насамперед:

☐ А. парниковим ефектом;	☐ В. забрудненням водойм;
☐ Б. зменшенням обсягу ґрунтових вод;	☐ Г. засоленням ґрунтів.

5. Небажана зміна властивостей навколишнього природного середовища в результаті антропогенного надходження різних речовин і сполук:

☐ А. забруднення;	☐ В. інтоксикація ;
☐ Б. руйнування;	☐ Г. рекультивация.

6. Забруднення навколишнього природного середовища пригнічує здатність до:

☐ А. саморозвитку;	☐ В. саморуйнування;
☐ Б. самоочищення;	☐ Г. стійкості середовища.

7. Міжнародна неурядова організація, що займається збереження природи, дослідження та відновлення природного середовища:

☐ А. ООН;	☐ В. МАГАТЕ;
☐ Б. WWF;	☐ Г. UNICEF.

8. Руйнування озонового шару насамперед веде до збільшення захворювань:

☐ А. шлунково-кишкового тракту;	☐ В. шкіри;
☐ Б. серцево-судинної системи;	☐ Г. органів дихання.

9. Ділянки землі та акваторії з усіма природними ресурсами, які повністю вилучаються з господарського використання, передаються ...

☐ А. ботанічним садам;	☐ В. заповідникам;
☐ Б. заказникам;	☐ Г. зоопаркам.

10. Загальним показником екологічного благополуччя урбанізованих територій є:

☐ А. рівень медичного обслуговування громадян;	☐ В. стан здоров'я населення;
☐ Б. частота звернення громадян до поліклініки у зв'язку з гострими	☐ Г. рівень реалізації соціальних програм.

інфекційними захворюваннями;

11. Оцінка стану середовища за допомогою живих об'єктів – це:

- А. інтоксикація;
- В. евтрофікація;
- Б. біоіндикація;
- Г. моніторинг.

12. Повторне використання відходів за тим самим призначенням, наприклад, скляних пляшок після їх відповідної безпечної обробки – це:

- А. рециклінг;
- В. утилізація;
- Б. рекультивація;
- Г. компостування.

13. Які показники благополучного стану екологічних систем у природних умовах?

- А. нормальне поєднання рослин і тварин;
- В. відсутність хижих тварин, здатних порушити рівновагу в системі хижак – жертва;
- Б. наявність в екосистемах трофічних ланцюгів;
- Г. біологічна продуктивність і видова різноманітність рослинних угруповань, що відповідає зональним характеристикам.

14. Метод виробництва добрив із різних органічних відходів, для отримання екологічно чистої продукції – це:

- А. біоіндикація;
- В. рециклінг;
- Б. компостування;
- Г. евтрофікація.

15. Підхід до ведення сільського господарства, що існує в гармонії з природними процесами з мінімальними витратами праці і без шкоди для навколишнього природного середовища – це:

- А. урбанізація;
- В. пермакультура;
- Б. екокультура;
- Г. екстенсивне сільське господарство.

16. Гомеостаз екологічних систем – це:

- А. стан внутрішньої динамічної рівноваги;
- В. стан активного протікання процесів sukcesії ;
- Б. нерівноважений стан, викликаний зовнішнім впливом;
- Г. стан деструкції рослинних угруповань екосистеми;

17. Ноосфера – це:

- А. матеріальна оболонка, подібну атмосфері або гідросфері;
- В. сфера розуму, що відображає розвиток цивілізованого людського суспільства;
- Б. біосфера пізнішого походження;
- Г. штучно створена екосистема.

18. Оптимізація навколишнього природного середовища людини здійснюється з метою:

- А. забезпечення росту економіки;
- В. прискорення темпів зростання міського населення;
- Б. найбільш повного задоволення потреб при одночасному збереженні якості навколишнього середовища;
- Г. відкриття нових родовищ корисних копалин.

19. Асканія-Нова належить до:

- А. біосферних заповідників;
- В. національних парків;
- Б. біосферних заказників;
- Г. зоопарків.

20. Стратегія сталого розвитку спрямована на досягнення балансу:

- А. між економікою і виробництвом;
- В. між людьми, економікою і природою;
- Б. між людьми, економікою і виробництвом;
- Г. між людьми, економікою і суспільством.

РІВЕНЬ 2

(6 балів за кожну повну правильну відповідь)

1. З 1 січня 2018 року набирає чинності Постанова Кабміну від 10 листопада 2017 р. № 883 «Про внесення змін до Правил дорожнього руху»: дозволена швидкість руху в населених пунктах знизиться з 60 до 50 км/год.

Дослідження показують, що найменше оксиду Карбону викидається за швидкості руху 70–75 км/год. Зі зменшенням швидкості від 60 до 30 км/год викид оксиду автомобілем підвищується у 2,2 раза.

Спираючись на свою поінформованість у сфері екології, запропонуйте практичні рекомендації, які б забезпечили зменшення негативного впливу викидів на довкілля та могли б бути реалізовані в будь-якому населеному пункті.

2. В одному із сюжетів ТСН кореспондент Ірина Маркевич зазначила: «...Похід у супермаркет зі своєю полотняною сумкою замість поліетиленових пакетів – заощаджує 200 гривень на рік. А це приблизно мінус 500 торбинок, що розкладаються понад 100 років. Здавалося б безневинні пакети нині отримали статус мало не хімічної зброї.

Українська поліетиленова реальність – це 5 мільйонів пакетів на рік, що викидаються у смітник. Альтернатива – паперове упакування.

Але хіміки нагадують, що на виробництво паперового пакета йде ліс, втричі більше енергії, в 100 разів більше води і забруднення – відтак навантаження на екологію ще більше. До того ж, вони втричі дорожчі. Покупці не готові платити більше». ***Як майбутні педагоги професійного навчання, запропонуйте вирішення проблеми, науково обґрунтувавши свою думку.***

Підрахунок результатів: 1–15 балів – низький рівень; 16–22 бали – середній рівень; 23–32 бали – достатній рівень.

Додаток В

Програма самоаналізу природоохоронної поведінки

Модифіковано автором на основі програми самоаналізу, представленої О. О. Колоньковою (Пустовіт Н. А., Колонькова О. О., Пруцакова О. Л. Формування екологічно доцільної поведінки школярів: наук.-метод. посібник. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. С. 43–44.)

Вам пропонується програма самоаналізу, завдяки якій Ви зможете оцінити свої звичні дії у побуті та з'ясувати, наскільки ваша повсякденна діяльність зашкоджує навколишньому природному середовищу. Ваша відвертість – запорука об'єктивних результатів. Оберіть та позначте ті позиції, які найбільш точно відображають Вашу поведінку. Дякуємо за співпрацю!

- А) Я ніколи не збираю макулатуру.
 Б) Іноді я виношу макулатуру на вулицю до сміттєвих баків.
 В) Я постійно збираю макулатуру, здаю її у приймальний пункт або виношу до сміттєвих баків.
- А) Я ніколи не стискаю упаковку.
 Б) Іноді я стискаю упаковку.
 В) Щоб мінімізувати відходи, я постійно стискаю паперову та пластикову упаковку після використання.
- А) Ніколи не використовую повторно скляний або пластиковий посуд.
 Б) Іноді можу використати скляні банки або пластикові пляшки повторно.
 В) Використовую скляний або пластиковий посуд повторно.
- А) Я завжди користуюся звичайними батарейками для ліхтарика, радіоприймача, дистанційного пульта та інших приладів.
 Б) Я по можливості намагаюся замінити звичайні батарейки акумуляторними.
 В) Я купую технічні прилади, що не потребують використання батареек, або використовую акумуляторні батарейки, які можна перезаряджати, бо знаю про їх безпеку для навколишнього середовища.
- А) Я не здаю скляні пляшки до приймального пункту, а викидаю їх у сміттєві баки.
 Б) Я час від часу виношу скляні пляшки або до приймального пункту, або до спеціально призначених сміттєвих баків.

В) Я систематично виношу пляшки до спеціальних смітєвих баків або здаю в приймальний пункт.

А) Я найчастіше приймаю ванну.

Б) Я приймаю ванну, проте надаю перевагу миттю під душем.

В) Я здебільшого приймаю душ і виключаю воду під час намилювання.

А) Я завжди кип'ячу повний чайник води.

Б) Я намагаюся не кип'ятити повний чайник води, коли у цьому немає потреби.

В) Я заради однієї чашки чаю ніколи не кип'ячу цілий чайник води.

А) Я не використовую енергозберезувальні лампи для освітлювання квартири.

Б) Я частково використовую енергозберезувальні лампи.

В) Я завжди використовую енергозберігаючі лампи для освітлювання квартири.

А) Виходячи з кімнати, я не вимикаю світло.

Б) Іноді я вимикаю світло, а іноді залишаю ввімкненим.

В) Виходячи з кімнати, я завжди вимикаю світло.

Ключ обрахунку результатів: оцінювання позицій відбувається за таким алгоритмом:

усі відповіді під пунктом «А)» оцінюються у «0» балів;

під пунктом «Б)» оцінюються в «1» бал;

під пунктом «В)» оцінюються у «2» бали.

Аналіз результатів:

0–5 балів – Ваші дії та звички завдають шкоди навколишньому природному середовищу.

6–13 балів – Ви недостатньо усвідомлюєте вплив своїх звичок на довкілля та ресурси, можливо, така поведінка спричинена певними суперечностями, що заважають діяти екологічно грамотно.

14–18 балів – Ваша поведінка не шкодить навколишньому природному середовищу та сприяє збереженню екосистем та ресурсів планети.

Опитувальник Е-30

(розроблено й валідизовано колективом авторів Т. Г. Хашенко, Н. Н. Сафуковою, С. В. Болтуною)

Інструкція: Прочитайте, будь ласка, запропоновані твердження і оцініть, наскільки Ви погоджуєтесь з їх змістом, орієнтуючись на те, як Ви, зазвичай, поводите себе в подібних ситуаціях. Ваша відвертість – запорука успішного результату дослідження. Опитування анонімне, результати будуть представлені в узагальненій формі.

1 – так; 2 – скоріше так, ніж ні; 3 – скоріше ні, ніж так; 4 – ні.

1. При виборі засобів досягнення матеріального благополуччя потрібно передбачити їх вплив на те природне середовище, в якому безпосередньо живеш, щоб не заподіяти йому шкоди. _____

2. При виборі засобів досягнення матеріального благополуччя не варто зважати на їх наслідки для людей, з якими доводиться контактувати. _____

3. Не варто думати про власне здоров'я, якщо на кону стоїть досягнення бажаного рівня матеріального благополуччя. _____

4. Для того, щоб мати доступні сучасні засоби життєвого комфорту (побутову техніку, засоби зв'язку, пересування тощо), потрібно змиритися з неминучим збитком від їх виготовлення та використання для навколишнього природного середовища. _____

5. Той, хто хоче досягнути бажаного рівня матеріального благополуччя, не повинен відволікатися на роздуми про негативний вплив своїх дій для соціального комфорту суспільства в цілому. _____

6. Втрата душевної рівноваги, негативні й руйнівні емоції – це нормально на шляху до матеріального добробуту. _____

7. При виборі інноваційних технологій для підвищення економічної ефективності потрібно враховувати їх можливий вплив не тільки на природу Землі, а й на Всесвіт у цілому. _____

8. Людина, яка прагне до матеріального добробуту, не повинна замислюватися про можливі збитки від своїх дій для людства в цілому. _____

9. На шляху до досягнення бажаного рівня матеріального благополуччя духовні пошуки або роздуми про сенс власного життя – непотрібна перешкода. _____

10. Я б зовсім не засмутився/лася, дізнавшись, що збільшення отримуваного мною прибутку (заробітної плати, оплати за послуги) пов'язане із заподіянням шкоди природі поблизу місця мого проживання. _____

11. Мені було б дуже неприємно дізнатись, що способи, які я використовую для досягнення матеріального благополуччя, заподіюють шкоду благополуччю людей, з якими мені доводиться контактувати. _____

12. Навіть тоді, коли досягнення матеріального благополуччя потребує значних зусиль і часу, приємно турбуватись про власне здоров'я і усвідомлювати, що робиш усе можливе, щоб підтримувати його. _____

13. Мені було б неприємно дізнатись, що виготовлення і застосування засобів комфорту, що є в моєму користуванні (побутова техніка, хімія, засоби зв'язку й переміщення), завдало шкоди природі, навіть якби це було далеко від місця мого проживання. _____

14. Мені байдуже, яку потенційну шкоду суспільству могли б спричинити мої дії на шляху до бажаного рівня матеріального добробуту (це не мої проблеми). _____

15. Радує, що навіть у найважчі періоди на шляху до матеріального добробуту внутрішня рівновага й психологічний комфорт залежать передусім від самого тебе й від піклування про свій душевний стан. _____

16. Мені байдужі можливі природні наслідки в глобальному масштабі, пов'язані з джерелами й засобами досягнення матеріального благополуччя, що я використовую. _____

17. Я дуже засмутився/лася б, дізнавшись, що використовувані мною джерела матеріальних благ опосередковано завдають шкоди людству в цілому. _____

18. Мені було б некомфортно, якби на шляху до матеріального благополуччя я б втратив/ла можливість духовного пошуку або розуміння сенсу власного життя. _____

19. Я б не став/ла купувати товар, що мені сподобався, дізнавшись, що його виготовлення завдає шкоди довкіллю неподалік від місця мого проживання. _____

20. Я відмовлюся від найбільш ефективного способу досягнення бажаного рівня добробуту, якщо дізнаюся, що він завдає шкоди людям, з якими я взаємодію. _____

21. Якщо для досягнення рівня матеріального благополуччя необхідно ризикнути здоров'ям, я піду на цей ризик. _____

22. Я б відмовився/лася від додаткового прибутку, дізнавшись, що він пов'язаний із заподіянням шкоди довкіллю, навіть якщо це далеко від місця мого проживання. _____

23. Якщо на одній шальці терезів буде мій власний матеріальний добробут, а на іншій – соціальне благополуччя суспільства, в якому я живу, я виберу друге.

24. Я не перейматимусь збереженням власної душевної рівноваги і психологічного комфорту, якщо від цього буде залежати досягнення бажаних матеріальних благ. _____

25. Якби на одній шальці терезів було досягнення бажаного рівня матеріального добробуту, а на іншій – безпека земної природи, я б обрав/ла власний матеріальний добробут.

26. Якщо я дізнаюся, що найкоротший шлях до досягнення бажаного мною рівня матеріального добробуту потенційно небезпечний для соціального комфорту віддаленого від мене населення, я його використаю. _____

27. Моральні цінності й духовні пошуки – те, від чого мені легко відмовитися на шляху до матеріальних благ. _____

Ключ обробки результатів:

«Само-збереження» (СЗ) – прямі: 12, 15, 18; зворотні: 3, 6, 9, 21, 24, 27.

«Соціо-збереження» (СоЗ) – прямі: 11, 17, 20, 23; зворотні: 2, 5, 8, 14, 26.

«Природо-збереження» (ПЗ) – прямі: 1, 4, 7, 13, 19, 22; зворотні: 10, 16, 25.